

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Den danske billedbog

UDVALGTE BILLEDER FRA LAND OG BY VED ÅRHUNDREDESKIFTET - SET FRA SKOLEBÆNKEN

Tekst af Erik Kjersgaard

Den danske billedbog
Tillæg til Fogtdals Illustreret Tidende
Tekst: Erik Kjersgaard
Redaktion: Ludvig E. Bramsen
Grafisk tilrettelægning: Mette Nørby
© 1994 Fogtdals Illustreret Tidende
Tryk: Dansk Heatset Rotation A/S, København

Den danske billedbog

Udvalgte billeder fra land og by ved århundredeskiftet – set fra skolebænken
Tekst af Erik Kjersgaard

I slutningen af 1800-tallet indførte man, inspireret af tysk pædagogik, ved lov et nyt fag i underskolen, kaldet anskuelsesundervisning. Formålet med faget var “at skærpe barnets opmærksomhed for omgivelserne og ved brug af vægbilleder øve det i at udtale sig om, hvad det har iagttaget ...”, som det hed.

En sådan undervisning havde faktisk fundet sted inden loven i et par årtier, med brug af bl.a. Alfred Jacobsens Danske Billeder, men ellers i høj grad baseret på tyske vægtavler, som jo ikke kunne opfylde kravet om, at anskuelsesundervisningen skulle lægge vægt på ting og forhold, som børnene kendte fra deres dagligdag.

Men nu kom der gang i en dansk produktion af anskuelsesbilleder eller iagttagelsesbilleder, som de også kaldtes; skolebogsforlagene engagerede tidens kendteste danske kunstnere til at lave billeder – Poul Steffensen, Erik Henningsen, Rasmus Christiansen, Chr. Møldrup, F. Tom-Petersen m.fl.

Til denne bog har vi valgt at bringe nogle af de billeder, der skulle anskueliggøre livet i byerne og på landet, fordi de – bortset fra at være eminent godt udført – giver et enestående indtryk af sider af det daglige liv i Danmark for godt hundrede år siden.

Erik Kjersgaard skriver her, med udgangspunkt i de enkelte billeder, hvad han kan læse ud af dem, og hvad de kan give anledning til af overvejelser om tilværelsen dengang – nu hvor man ser det hele på passende afstand.

Redaktionen

Fogtdals Illustreret Tidende

Det lille håndværkerhjem

Skomagerfaget repræsenterede frem for nogen anden profession købstædernes brede befolkning af småhåndværkere. Ligesom skrædderen havde den vordende skomager knap nok noget valg; han kom til at udøve sit fag, fordi han ikke ejede råstyrke og fysik til andet.

Den familieidyl i biedermeysterstil – man aner et eller andet tysk forlæg – der gengives her, afspejler som alle idyller noget døende, nemlig den selvstændige småhåndværker. Det var ikke mindst virksomheder som denne, lavsvæsenet beskyttede, indtil lavene blev ophævet ved næringsfrihedsloven i 1862 og så at sige forsvandt sporløst. Det kunne såmænd have været friskomager Hans Andersens hjem i Odense, som sønnen H.C. Andersen beskrev meget kort i sine erindringer: »En eneste lille stue, der næsten var opfyldt af skomagerværkstedet, sengen og den slagbænk, hvori jeg sov...« Dertil et beskedent køkken »fuldt af skinnende tallerkener og kar.« – Kunne have været – som sagt – dersom vi ikke havde vidst, at standarden i Munkemøllestræde 3 trods alt var væsentlig lavere end den, der illustreres her.

Allerede i begyndelsen af 1870'erne blev de danske håndskomagere udsat for knusende konkurrence – først fra den unge tyske industri, snart også fra et par danske fabrikker. Det kunne håndværkerne ikke klare og stod kun så meget svagere, som faget i forvejen var proletariseret. I slutningen af 1830'erne, da lavsvæsenet stadig forsøgte at regulere produktion og afsætning, havde en lille by som Rudkøbing toogtyve skomagemestre, i Fåborg var der fireogtredive, i Assens femogfyrrer. Så meget fodtøj kunne så små købstæder slet ikke aftage, og mange af fagets folk koncentrerede sig om det salg, de kunne opnå som markedsrejsende landet over. »Mange af vore Lavsbrodre er fra Velstand eller dog Middelstand i Kaar nedsunkne til Armod og Nødlidenheds haarde Lod,« klagede man i Assens, og i Fåborg forudså man dystert, at de fleste før eller senere ville »falde Kommunen til Byrde.« Endnu i lavsvæsenets sidste år, da systemet allerede var i opløsning, så skomagerne ikke nogen anden vej frem end strammere tøjler og strengere regler. Bondedrenge måtte ikke oplæres, for så risikerede man, at de slog sig ned som frimestre på landet!

Billedet viser mester til højre, og er det lærlingen eller svenden – det kan gerne være sønnen – i skrædderstilling på et bord bagtil? Begge synes de klistret til vinduet og dagslyset. Solen skulle udnyttes, så længe den var på himlen. Kun i det mørke halvår tændte man en lampe; men arbejdstiden var under alle omstændigheder lang – fra seks morgen til ti aften eller sengetid. Når der skulle opbygges lager til en markedsrejse, kunne man godt snuppe et par timer til; men så havde man vist også fortjent en »blå mandag«.

»Hjemmet« udstråler småborgerlig ærbarhed; situationen er ikke mere trykket, end at man har råd til at holde tjenestepige. Men nu har billedet jo også skullet bruges til undervisning og dermed tillige være et forbillede for orden og gode sæder. Ingen bør derfor undre sig over, at et lokale, der både tjener til værksted, opholds- og spisestue samt børneværelse er så ryddeligt, som tilfældet er, og at der hersker en næsten elegisk stemning af flid og fordragelighed mellem de seks voksne og børn, som deler de få kvadratmeter.

Skomageri var rent håndarbejde. Mesteren fastholder den halvfærdige sko til venstre lår ved hjælp af en slynge, der er lagt ned omkring foden. Ved at løfte og sænke sin fod, kan han slappe og spænde slyngen, vende og dreje skoen. Alfred Jacobsen. Danske billeder.

Livet på landet

I grunden forsvandt de danske landsbyer med bondegårdenes udflytning o. 1800. Siden var det egentlig bare kirken, skolen, gadekæret og måske en nyoprettet brugsforening, der i selskab med smedjen og en enlig tilbageværende gård markerede landsbysamfundets gamle beliggenhed.

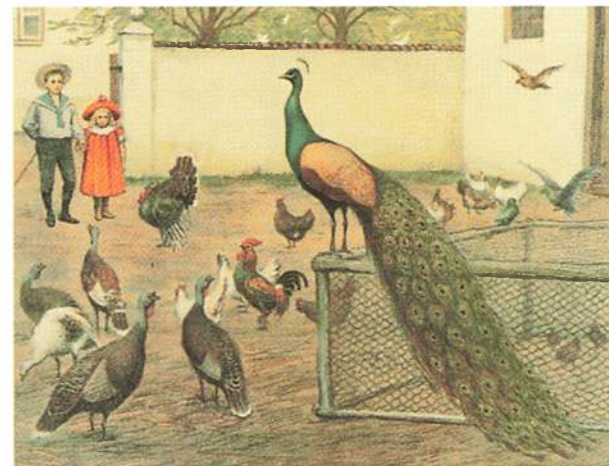
Rasmus Christiansens prospekt af landsbyen medtager så meget, som man med rimelighed kunne få plads til i én situation af dansk bondelandbrug på det tidspunkt, da der fandtes henved 70.000 gårdmænd i landet – rygraden i det politiske Venstre – og da man kunne karakterisere alsidigheden med børnesangens ord »høns og grise, køer og får hører til min bondegård.«

Det var andelsbevægelsens storhedstid; men ingen fik lov til at hvile på laurbærerne. Der var trængsel på eksportmarkedet, og det danske landbrug, som havde været under omstilling i hundrede år,

Lænkehundens funktion var at »gøre støj«, når fremmede nærmede sig huset. Når den blev løst, var det for at fare i benet på en landstryger.

At kalkuner og – især – påfugle skulle høre til det normale fjerkræ, nægter vi at tro. Men de sjældne racer, der var mere til pryd end til nytte, kunne beses på herregårdene.

var det fortsat. Hestekræfter blev stadig leveret af heste; men en mekanisering var undervejs. Man bemærker vindmotoren på taget af laden; den kan trække en kornrenser eller andet mindre maskineri. Og man bemærker, at selv om gården ellers er i traditionel bindingsværk med stråtag, er laden nyopført i kløvet kampesten – stor og solid.

Ellers er det husdyrene, vi skal gøre fortrolige med; men de fleste vil snarere interessere sig for vandringsmanden med sækken – hvem er han? Han kan være »uldjyde« – en af de handelsmænd fra Hammerum herred, der havde speciel tilladelse til at sælge ved dørene. Han kan også have været en kludekræmmer, der indsamlede gammelt tøj – linnedsklude til brug for papirfabrikkerne, uldne klude til opkratning og som råmateriale for tekstilproduktionen. Kludekræmmeren plejede at give skillingsstryk i bytte; det kan være dem, han har i sin flade taske.

Nogen bestemt landsby er det næppe; men byggeskikken – gårdens valmtag og kirken manglende trappegavl – synes nærmest at pege på Jylland. Skolens gymnastikredskaber er opstillet udendørs til fri afbenyttelse, og helt til højre ses smedien. Geden græsser på grøstekanten - et lille levn af den gamle »almindingsret«, der tillod småfolk at holde et enkelt husdyr.

Selv om andelsbevægelse og industrialiserede mejerier ændrede bøndernes livsstil og vaner, havde man endnu ved århundredskiftet ikke rystet den gamle tilværelse af sig – herunder kravet om, at alle uanset køn og næsten uanset alder skulle bidrage til »avlingen«. Undervisningen i landsbyskolen var lagt til rette, så der i videst muligt omfang blev taget højde for det arbejde, børnene sideløbende og i ferierne skulle udføre.

Alligevel forsømte landarbejdernes børn langt mere end gårdmandsbørn, fordi de havde så meget mere arbejde. Men så man lidt liberalt på sagen, kunne det undskyldes; daglig omgang med kreaturerne var jo en slags undervisning i sig selv.

Malerne og digterne fik tidligt øje på »hyrdrungen« som et rørende motiv. Siden den græske oldtid har der været noget romantisk ved hyrder – specielt fårhyrder. Men bønderne selv sagde vist vogterdrengene og -piger, og romantikken var hurtigt overset. Komponisten Carl Nielsen, der i otte-års alderen vogtede gæs og aldrig avancerede til andet, mindedes som ældre det trøstesløst kedsommelige i at drive flokken over afhøstede stubmarker – og rædslen, når et vildgåsetræk gav det ellers fromme fjerkræ et anfald af udlængsel og splittede dyrene ad til sorg og bekymring for en lille dreng. I de fattigste jyske egne var det endda almindeligt, at børnene begyndte som femårige, og når de havde lagt gæssene bag sig, kunne de fortsætte med får – op til et par hundrede stykker – og afrunde karrieren med malkekvæg.

Selv om andelsmejeriet fratog – eller berøvede – kvinderne arbejdet med og ansvaret for fremstilling af smør og ost, var malkning stadig et anliggende for kvinder og rummede sine helt specielle problemer. Skulle man afmalke de to forreste patter først og de to bageste sidst eller omvendt? – eller skulle man malke »overkors«? Det kunne man diskutere hidsigt, når man øste ud af landbrugsskolens lærdomme.

Der var enighed om, at man malkede bedst med »våd hånd«, og at det var tilrådeligt at væde hånden med frisk mælk – ikke, som man gjorde i gamle dage, ved at spytte i hænderne! I det hele taget indskærpede andelsmejeriet, at alle skulle iagttage den mest vidtgående renlighed under malkningen og ved mælakens videre behandling. Derfor ser vi også her på Poul Steffensens billede den galvaniserede mælkejunge med det tætsluttende låg og mælkesigten, som den lille pige holder i hånden.

Men én ting kunne hverken landbrugsskole eller mejerist belære malkepigerne om, for det vidste de meget bedre selv, nemlig at køerne under malkningen skulle opvartes med lange, sørgmodige viser om ulykkelig kærlighed – helst de samme dag efter dag. Det ventede køerne, og det gjorde dem meget rolige og medgørlige.

Faktisk var malkemaskinen opfundet – som så meget andet, men håndmalkningen fortsatte, så længe den kvindelige medhjælp var rigelig.

Der blev ofte klaget over, at vogterdrengene blev halvsultet; men denne knægt, der åbner tejen med mellemadder, synes nu ikke at savne noget.

Hvordan får vi brød på bordet?

Vi skal erfare, »hvorledes brødet bliver til,« som Poul Steffensens serie hedder, og begynder ret systematisk med marken, der harves og tilsås, og slutter med billedet af neg, der stakkes på høstvognen, medens karlene svinger lærerne i baggrunden. Det virker egentlig overraskende, når man erindrer, at såvel mejemaskinen – også den mere komplicerede selvbinder – som radsåmaskinen forlængst var opfundet, da disse situationer blev tegnet o. år 1900, og de fandtes faktisk i Danmark.

Nu er anskuelsestavler selvfølgelig byboernes opfattelse af landet, og vi må tage et lille forbehold. Motiverne er også udvalgt efter, om de lignede bondelandet således, som man helst så det – i hjemstavnsdigtningens aktuelle spejl med dens hyldest til »lærkesang og humler, byg i skred og bær i bløst, barneleg om frønnet post, rugens dræ med duft af most« osv. Siden Frederik Vermehren i 1859 malede sin »Sædemand«, var figuren blevet klassisk for ikke at sige uundværlig som symbolet på frugtbarhed, og vi kan ikke uden videre se, om hans genganger her først har været ude for at sprede en fire-fem sække superfosfat. Det kan da gerne være, at han slog kors for sig og hviskede »I Jøsse navn«, inden han tog den første håndfuld sæd, for Guds ord og velsignelsen fulgtes ad; men ellers var moderne landbrug blevet en videnskab, man studerede sig til på læreanstalter og læste om i bøger.

Det fremgår bare ikke af billederne, for dansk landbrug var ikke mere avanceret, end det var strengt nødvendigt, og helt bestemmede for udviklingen var tilgangen af arbejdskraft. Trods udvandring til Amerika og indvandring til byerne var der endnu i 1890'erne ikke nogen akut mangel. Foruden gårdens eget folkehold – der stadig var stort – kunne bonden som medhjælp i høstens tid nemt skaffe en otte-ti løse folk – mænd og koner – til at meje og binde op.

Kun på de store brug, hvilket vil sige godserne, var man i stand til at overskue risikoen ved en mekanisering. Endnu måtte gårdejererne nøje overveje, om ikke alene udgiften til sejl garn gjorde selvbinderen så dyr i drift, at han hellere måtte nøjes med en simpel mejemaskine, og medens tvivlen herskede, blev han selvfølgelig stående ved det overleverede. Det lod sig gøre så længe, arbejdskraft var billigere end sejl garn – og ikke ret længe endnu. Ivrig efter at holde fast på den

vigende arbejdskraft, gav man sig til at udstykke jorder til husmandsbrug – en effektiv stavnsbinding af landarbejderne. Men da husmanden først fik sit eget, havde han hverken kræfter eller tid til overs for gårdmændene, og så måtte der mekaniseres. Man stod lige på tærskelen til agerbrugets maskinalder.

Høsten var kulminationen af årets arbejder – slidsomt nok, men tillige udført i en særegen stemning af fest og højtid, der naturligvis fandt sin udløsning i forbindelse med »det sidste læs« og et påfølgende gilde.

Såningen var tilsyneladende en simpel proces, men også lidt af en kunst. Man kunne så »for begge ben« – ved hvert skridt, til højre og til venstre – eller »for det ene ben«, dvs. ved hvert andet skridt og lige frem for sig.

Det fremgår ikke rigtigt af billederne her på opslaget, at det mekaniske tærskværk var konstrueret, at man forlængst var begyndt på at importere amerikansk hvede, og at formalingen i øvrigt i stor udstrækning blev foretaget på industrialiserede anlæg – »dampmøller«. Men det er da sandt nok, at alle tre situationer stadig kunne opleves på landet i Danmark o. 1900.

Tærskning med plejl kunne sagtens holde gårdens karle beskæftiget vinteren over – ja det skete, at man først fik »udtærsket« et godt stykke hen på foråret. Så var det til gengæld kvindearbejde at rense kornet. En gang om ugen – om lørdagen – blev kornet hældt op i store sigter og »rørt rundt«. Støv og snavs faldt gennem sigten, de lette avner kunne »skummes af«. Det sidste arbejde gik man navnlig stærkt op i, når det drejede sig om korn – dvs. rug – til hjemmebagning.

Det var dog stadig »vor fa'r«, der skulle sørge for at bringe kornet til formaling på møllen, så når vi ser en rytter på vej hjem med en

eller to større sække foran sig, tør vi gætte på, at han medbringer en halv til en hel tønne rugmel – 50-100 kg. – hvilket plejede at række til en enkelt bagning én gang om måneden.

Dejtruget hørte til i bryggerset; men på vort billede ser det ud, som om man lægger dej i stuen. Det er meget sandsynligt, for især om vinteren var bryggerset for koldt – dejen utilbøjelig til at hæve. Traditionelt fremstillede man egentlig kun to slags brød – begge af rugmel, nemlig groft brød af usigtet mel til hverdagsbrug, og det fine brød af sigtemel, som hørte højtiderne til. Den smule hvedebrød, man tillod sig, kaldte man slet ikke brød; det var så fornemt, at det hed »kage«.

Møllen var ikke bare en melfabrik, men også et mødested. Medens bønderne ventede på deres mel, gav mølleren en dram i møllestuen.

Tærskning med plejl – en urationel anvendelse af arbejdskraften; men trods afvandring fra landet havde landbruget stadig arbejdskraft nok.

Konen og pigen lægger dej, medens manden »ilder« i ovnen. Man bagte på større gårde gerne en snes brød på seks til syv kg. stykket.

Landsbysmeden – en mand med mange talenter

Om vort billede af smedjen – eller rettere af smedehjemmet – gælder det samme, som vi tidligere har hørt om skomageren. Den noget klæge idyl bærer præg af, at forlægget må have været tysk. I forhold til skomagerens trods alt beskedne bolig er vi rykket et trin eller to op ad den sociale rangstige. Stuen har en overpolstret sofa – noget af et statussymbol siden 1800-årnernes midte – og der er lagt dug på bordet.

For fuldstændighedens skyld har man medtaget husets loft med oplag af brændsel og – mere forbløffende – en tørresnor med undertøj. Det plejede man ellers ikke ligefrem at udstille.

Der er næppe tvivl om, at dette smedeværksted med den meget borgerlige livsstil tænkes at ligge i en købstad; men ellers var der det for smedefaget særegne, at netop dette håndværk også gerne måtte udøves på landet. Det gav landsbysmeden en meget speciel position i samfundet. Han ejede ikke sin smedje; den tilhørte bønderne, der også skød sammen, så han fik sit underhold i korn, fedevare, tørv osv. Smeden var således i tjeneste hos gårdmændene; men bønderne gik ikke af vejen for at give en hånd med, når smeden arbejdede for dem. De trak blæsebælgen, »holdt op«, når hesten skulle skos, osv. Der var også tradition for, at bonden efter en lang arbejdsdag indbød smeden til aftensmad på gården.

Samtidigt stod der en respekt om grovsmeden, der egentlig kun kan forklares som en til overtro grænsende beundring for hans evner til at tvinge og forme det genstridige jern. Én ting var, at han kunne trække tænder ud – han havde selvsagt kræfterne og værktøjet til det – mere mærkeligt var det, at han også kunne »læse over syge mennesker og skrive dem feberen fra.« For slet ikke at tale om okkulte færdigheder – såsom at han ved at drive en tretommers nagle ind i en stolpe kunne »slå øjet ud« på en ellers uopdaget tyv.

Det skal indrømmes, at de ret spinkle unge mennesker, der ses i værkstedet her, næppe lever op til de traditionelle forestillinger om »stærke smede« – ikke alene dem, man nærmede sig med ærefrygt for deres skjulte talenter, men også de grovmundede typer, man tillod et vist frisprog. »I en smedje er der himmerig bag smedens røv,« lød en af de klassiske morsomheder – således at forstå: kun bag smedens ryg var man i læ for heden fra essen, de flyvende gnister og

»smedelopperne« – dvs. fliser af glødende jern, der sprang, når hammeren bearbejdede jernet på ambolten.

Smedefaget – eller -fagene, for specialiseringen var stærkt udviklet – stod stærkt i det gamle samfund, som også dette anskuelsesbillede klynger sig til. Nagelsmede og bøssesmede havde såvel deres egne fast definerede fagområder som deres egne lav og kunne lige så lidt forveksles med beslagsmede som med kleinsmede. De leverede ikke sjældent håndværk af en kvalitet, der stadig kan glæde og begejstre os; men som den nationalliberale folketingsmand Alfred Hage sagde: kunne nogen forestille sig, at englænderne havde fået bygget så meget som et eneste damplokomotiv, hvis de havde ladet lavsvæset bestemme?

Dette var faktisk det afgørende argument for ophævelsen af lavsvævet og indførelsen af den fri næring – en udvikling, som netop smedefaget måtte gøre med – ingen kan forestille sig industri uden smede – men i og for sig også selv tog forskud på. Den gamle landsbysmed fik kun så meget desto mere at gøre, efterhånden som landbruget mekaniserede og fik mere og mere isenkram, og adskillige smedemestre i by og på land fandt temmelig hurtigt ud af, at de kunne specialisere sig og blive jernvarefabrikanter i det små. Men alt dette synes at være en ganske ukendt fremtid i det håndværkermiljø, billedet angiveligt repræsenterer. Her er uret sat i stå ved 1860, og bemærkelsesværdigt nok følte man åbenbart aldrig noget behov for at føre emnet ajour. Hvordan en fabriksal så ud, behøvede man åbenbart ikke at vise eleverne.

Jernet glødes på essen, udhamres på ambolten og dyppes i en pøs vand, hvilket fremmer hærdeningen, hvorefter det på ny stikkes ind i essen, hamres osv. Alfred Jacobsen: Danske billeder.

Fiskerne – en malerisk almue

»Inderst i Bugten laa Lejet – Fiskebæks Leje – og Vest og Øst efter skød Landet sig ud i Pynter. Paa Vestpynten stod et Fyr.« Med disse ord indledte Holger Drachmann sine fortællinger »Paa Sømands Tro og Love« fra 1878. Fiskebæk – egentlig Hornbæk – blev i de følgende år ikke alene arenaen for Drachmanns digtning, men også det faste motiv for unge kunstmalere – ikke mindst P. S. Krøyer. Da landligerne – lokket af kunstnernes betagelse – myldrede til for at opleve det samme, flygtede digtere og malere til Skagen, hvor historien skulle gentage sig. Men ved århundredskiftet var fiskerne til gengæld etableret som et markant indslag i befolkningen – en i enhver henseende malerisk almue, der stædigt holdt fast ved sit særpræg, medens bønderne kun syntes alt for ivrige efter at slippe af med deres.

»De lod Regnen gennembløde sig, Stormen bryde løs og Himlen blive klar igen, uden at afvige det mindste fra deres daglige Gerning eller daglige Vaner,« skrev Drachmann. »Mest syntes de at have taget Karaktermærke efter Sandet. Ligesom Sandet udslettede de hurtigt Sporene af en eller anden Tildragelse, som var gaaet hen over dem. De Smaatuer af fygende, bevægelig Beskaffenhed, som hist og her kunde opstaa, udjævnedes i paafaldende kort Tid. Kun de enkelte, faste Sandhøje blev staaende. Paa disse opførte Beboerne deres Huse; bag dem som Værn boede de ud imod Havet, og indenfor dem som Skel og Afgrænsninger plantede de deres Kartofler i smaa-bitte Dukkehaver, som alle lignede hverandre.«

Fiskerbefolkningen udgjorde en minoritet så lille, at man knap nok havde nogen forestilling om dens omfang. Man plejede at slå søfolk og fiskere sammen – måske af den simple årsag, at de uden forskel udgjorde rekrutteringsgrundlaget for orlogsflåden, og så var der mange – ikke mindst bønder – der deltog i fiskeriet uden egentlig at leve af det. Da man i 1870'erne foretog en optælling, viste det sig, at kun 4.300 familier byggede hele deres eksistens på fiskeri, 7.000 betragtede det som et bierhverv.

Ingen af dem levede særlig godt; indtjeningen var lav, og man begyndte allerede at klage over, at mængden af fisk var aftagende. Fiskerne selv mente, at det skyldtes dampskibene – deres larm og deres affald. Andre mente, at der simpelthen var for mange fiskere,

og o. 1890 indførte man ad lovgivningens vej den første kontrol mod overfiskning.

Begge de her gengivne billeder af hhv. Poul Steffensen og Chr. Mølsted synes at være fra Nordsjælland og viser traditionelt fiskeri i mindre både fra åben kyst. Man var kun i stand til at tage fisk, som gik ret tæt ind under land – på disse kanter især sild, der blev fisket med drivgarn. I øvrigt havde fiskerne i Nordsjælland også et bierhverv som kadrejere – dvs. småhandel med forbi passerende skibe, som behøvede frisk proviant m.m. Men denne virksomhed faldt bort, efterhånden som dampskibe afløste sejskibene.

Det gælder om disse billeder som om billederne fra landet, at motivet vel for så vidt er realistisk nok, men med fravalg af mere avancerede fænomener. Fiskeriet fra Jylland – med dæksbåde, kvaser og kuttere – havde allerede en langt mere moderne karakter.

At fiskeri var slidsomt i alle faser fremgår tydeligt her. Derfor hjalp alle hinanden med reparation og tjæring af garnene, ophaling og påsætning af bådene.

Man roede de små både og satte et stag-sejl, hvis vejret var til det. I baggrunden stejlepladsen med et garn, bestående af raden med påsøt ruse.

Skovbrugets vigtigste træ er bøgen

Aldrig følte digterne sig naturen nærmere, end når de færdedes i skoven. Her fandt de den »dybe, stille ro«, og de store løvtræer eg og bøg imødekom alle romantiske længsler efter det tidløse, næsten uberørte, som da den unge Oehlenschläger mødte denne uudtømmelige kilde til inspiration på Langeland:

*Saa huldt til den hellige Bøgeskov
Det vinkte mig,
O, Jord! hvor end aldrig den tunge Plou
Havde furet dig.*

Når digteren hertil kunne føje synet af en stendysse eller jættestue, var oplevelsen af et evigt Danmark fuldkommen. Men hvad nu, hvis man i den poetiske glosebog udskiftede »eg og bøg« med f.eks. »rødgran og østrigsk bjergfyre«? Det fungerer simpelthen ikke; som nationalt symbol tåler den danske skov næppe tilstedeværelsen af nåletræer. Men realiteterne så lidt anderledes ud.

Faktisk er skovene, som vi har kendt dem siden forrige århundrede, et kulturprodukt. Almindingen på Bornholm – i dag en virkelig skov – var endnu o. 1850 en »alminding« i traditionel forstand. Det vil sige, at rovhugst, kreaturer i løsdrift og udbredt sjuskeri havde reduceret en urskov til en knoldet udmark – frodig nok, men kun bevokset med spredte klatter af buskads og forvildede træer. Indhegning og nyplantning gjorde til gengæld på mindre end hundrede år Bornholm til den del af landet, der ejer det største skovareal.

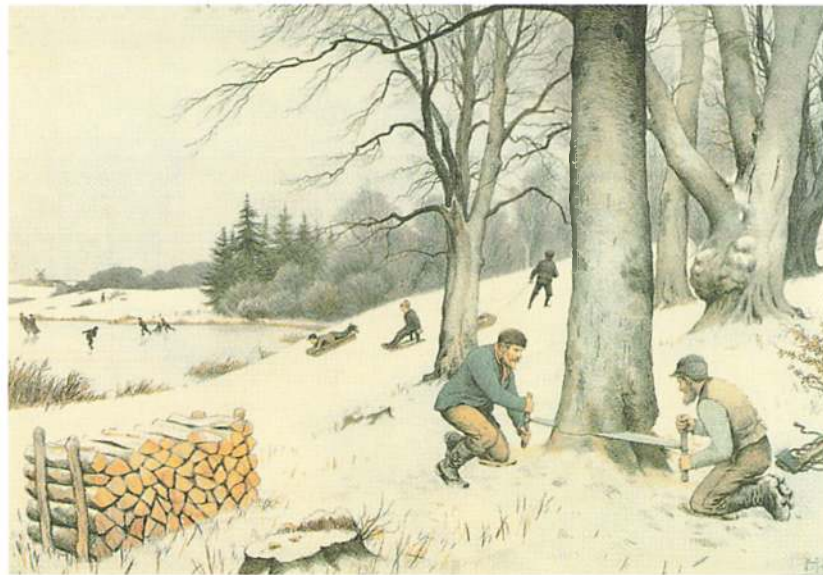
Da landboreformerne blev påbegyndt i anden halvdel af 1700-årene, gnavede det nye, rationaliserede landbrug store lunser af de gamle skove – eller ruinerne af dem – men de stumper, der blev levnet, blev til gengæld sikret ved loven om fredskov af 1805, som pålagde skovejerne at pleje det tilbageværende. På det tidspunkt – må vi dog være opmærksomme på – var man forlængst i gang med de nyplantninger af især nåletræer, hvormed man standsede sandflugten i Nordsjælland, og forsøgte at skabe læ for kolonister på den jyske hede. Var plantagerne så også skov? Det spørgsmål havde forstmænd et andet svar på end digterne.

Poul Steffensen der udførte disse to anskuelsesbilleder, har søgt at finde en balance. De ranke bøgetræer får lov til at dominere – assisteret af en enkelt knudret eg, medens nåletræerne kun lige får lov

til at tite frem i baggrunden, for man udfyldte gerne hullerne i de gamle løvskove med hurtigt voksende nåletræer – især rødgranen.

Egen var blevet virkelig sjælden. Den gav en årlig hugst på 70.000 kubikmeter, der endnu ved begyndelsen af dette århundrede hovedsageligt blev brugt til skibsbygning, til mølleaksler og til vognehjul. Af nåletræerne omhuggede man 330.000 kubikmeter; men det vigtigste gavtræ var nu stadig bøg – 520.000 kubikmeter. Heraf kunne to tredjedele kun anvendes til brændsel; men 60.000 kubikmeter – eller halvdelen af det brugbare træ – medgik til fremstillingen af smørdritler, en triumf for andelsbevægelsen, og næsten lige så meget kunne sælges til træskomagerne.

Urskove i egentligste forstand har Danmark ikke ejet i mange hundrede år. Tilstedeværelsen af en jættestue i en skov røber, at dette var et agerbrugsområde i yngre stenalder.

»Plukhugst« – dvs. fældning af et træ hist og et andet pist – var afløst af en planmæssig hugst, hvor større områder blev afskovet samtidigt. Bøgen ansås for fældningsmoden, når den havde nået en alder af 120 år.

Tørv – landbefolkningens brændsel

Sammenlignet med de energireserver, der var oplagret i Englands og Tysklands dybe kulminer, talte indholdet af de danske tørvemoser ikke stort. Under den anden verdenskrig blev tørvproduktionen ganske vist øget så stærkt, at den dækkede en tredjedel af Danmarks samlede forbrug af brændsel; men dette var også en helt ekstraordinær situation. Under normale forhold blev der kun gravet 250.000 tons tørv om året, og de medgik for det meste til opvarmning på landet. Industrien og byerne havde indstillet sig på kul og koks.

I begyndelsen af dette århundrede var der visse tilløb til en industrialisering af tørvproduktionen; men da den som sagt var lille, var der ikke store penge at tjene, og derfor havde tørvgravningen stadig en – som man sagde – »museumsagtig karakter«.

Tørvemoserne var – ligesom landsbymarken i meget gamle dage – delt op i lodder, således at enhver gårdmand kunne anlægge sit eget tørveskær; og arbejdet i moserne skulle længe komme til at bære et præg af traditionerne fra landsbyfællesskabets tid – ikke mindst derved, at alle – kvinder og mænd, børn og voksne – havde andel i såvel anstrengelserne som fornøjelserne. For i modsætning til så meget andet, blev tørvgravning anset for noget af en rekreation, og da mosen normalt lå langt fra gården, kom den medbragte frokost med de dertil hørende drikkevarer til at spille en ret afgørende rolle for dagens forløb. Man var heller ikke særlig hårdt bundet af årstider og vejrlig, bare man var færdig med tørvene, inden høsten lagde beslag på arbejdskraften.

Der var i princippet to slags tørv – æltetørv og skæretørv. I det første tilfælde blev den våde tørvemasse æltet som en dej og rullet ud som et ca. ti centimeter tykt lag på jorden. Her fik den lov til at tørre i nogle dage, hvorefter man skar tørvene ud som brune kager.

Ælteteknikken var vistnok af nyere herkomst og vandt især stor udbredelse på øerne, hvor moserne oftest var og er ret små. Af ældre dato – gengivet her på billedet – var fremstillingen af skæretørv, som den navnlig blev dyrket i de vidtstrakte jyske moser. Forudsætningen var en mose så tilpas afvandet, at der var rigelig, nogenlunde tør plads på de græsklædte enge omkring tørveskæret – og dog ikke så afvandet, at tørvemassen smuldrede. Det var mandfolkearbejde at skære tørv ud – først med en »speddespade«, hvorved tørvemassen

blev skåret i lodrette skiver, siden med en mindre, men skarp spade, der skilte tørv fra tørv. Man regnede med, at fire mand kunne skære 16.000 tørv – eller otte læs – om dagen.

Men dermed var arbejdet langt fra overstået. En »udtriller« – oftest en kone eller pige – hentede tørvene ved tørvegraven for at fordele dem på tørrepladsen; det var derfor, man havde brug for engene. Efter en uges tid blev tørvene – hver enkelt for sig – stillet på højkant, og når de atter havde haft lejlighed til at luften sig i nogle dage; blev de stablet i bikubeformede »røjler« eller »ringler«; der var mange ord for fænomenet. Således blev fugten i de færdige tørv nedbragt til nogle få procent – helt tørre blev de aldrig; men samtidig blev vægten også reduceret til en syvendedel.

Som alt gammeldags landbrug var også mosebruget arbejdskrævende og urationelt. Man anlagde gerne hvert år et nyt tørveskær, så moserne blev arret af mange spredte vandhuller; men det var uden tvivl ganske miljøvenligt. Efter bare tyve-tredive års forløb groede et vandhul til og kunne atter bruges til tørveskær. Det samme gælder ikke kulminer og oliekilder.

Karlen arbejder med den såkaldte vildmosespade – kendetegnet bl. a. ved den krumme hals. I baggrunden stables tørvene i røjler. Poul Steffensen.

Det store hartkorn

Alle vidste, hvad man forstod ved »det store hartkorn« – nemlig proprietærer og godsejere. Lidt sværere at indkredse var, hvad man skulle forstå ved »herlighederne«, som ingen herregård kunne være foruden. Det var værdier, der ikke lod sig gøre op i kroner og ører, noget som på en eller anden måde gav øget prestige. »Det kunde have med Jagt at gøre, og være Kronvildt eller Vildsvin, eller en egen Art Fuglevildt, som ikke fandtes paa Nabogaardene,« foreslog Karen Blixen – datter af en godsejer med mani for jagt.

Nogen fast definition på en »godsejer« eksisterede ikke, selv om alle syntes at vide, hvad de talte om. Sætter man værdien af et gods til mindst tyve tønder hartkorn, hvilket er godt 56 hektar, skulle der være omtrent nihundrede i landet; men så var det også revl og krat. De godsejere, der anså hinanden for at høre til kredsen, udgjorde ca. 400; men der var stadig himmelvid forskel. Mindre end en fjerdedel af dem var som grever og baroner indehavere af »lens- og stamhuse« – jordbesiddelser, der gik udelt i arv fra fader til ældste søn, som ikke kunne sælges, belånes, udstykkes osv.

Flertallet af godsejerne – herunder deres mest fremtrædende talsmand konseilspræsident J. B. S. Estrup – var imidlertid af borgerlig herkomst, ligesom deres besiddelser ganske enkelt var storlandbrug. Der var stadig en håndfuld fæstegårde tilbage; men det talte ikke mere. Mange godsejere havde en embedseksamten i baghånden, og nogle få gjorde sig personligt gældende som foregangsmænd på det landbrugsfaglige område; men det normale var, at bedriften blev overladt til en godsforvalter, så godsejeren selv – adelig eller ikke adelig – kunne anvende sin fulde energi på andre, standsmæssigt set mere passende opgaver. Ofte var de selvskrevne medlemmer af sogne- og amtsråd, og takket være de snirklede regler, der regulerede valg til landstinget, udgjorde de en blok af i reglen ikke særligt artikulerede rigsdagsmænd.

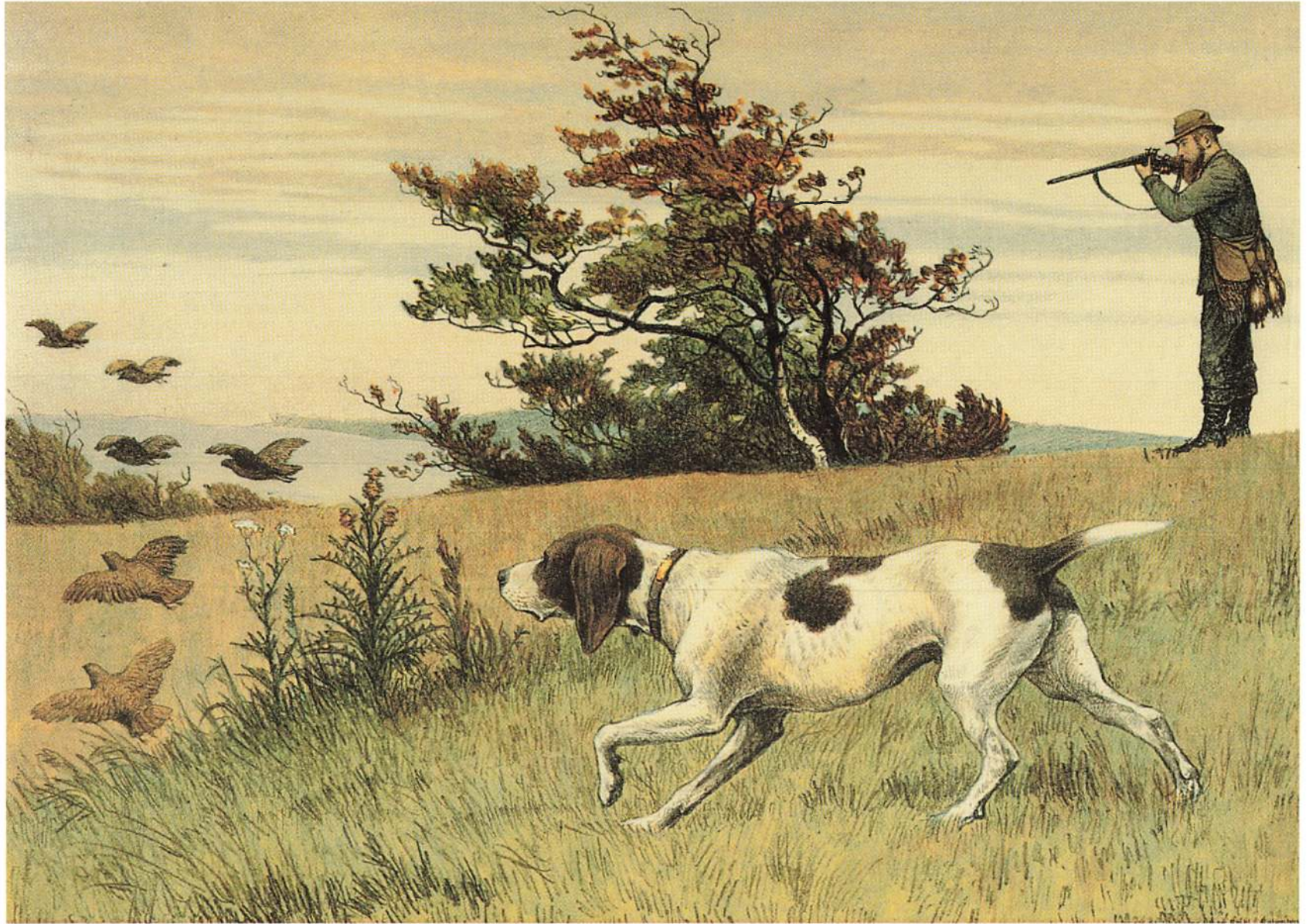
Ved det politiske »systemskifte« i 1901 blev regeringsmagten frataget godsejerne; men deres betydning som socialt toneangivende elite forblev i grunden urokket op til årene under og efter den første verdenskrig – dvs. indtil loven om lens- og stamhuses »overgang til fri ejendom«, eller for at udtrykke det på klart dansk: den radikale regerings delvise konfiskation af storgodserne.

Det hørte til konventionerne, at »landadelen« – så mange af dem, der havde råd – i »sæsonen«, hvilket ville sige januar-februar, samlede i København for at blive modtaget ved hoffet og deltage i selskabslivet. Disse ritualer – en lidt afbleget, men stadig respektindgydende feudal tradition – kunne man så hjemme på godset supplere med de herligheder, der i århundreder havde stået til rådighed for herremænd, herunder udøvelsen af de ridderlige idrætter ridning og jagt.

Er det tjurhøns, der går på vingerne? Jagthunden, der »står for vildtet«, er i hvert fald en traditionel dansk hønsehund. Begge tavler udført af Poul Steffensen.

Godsejeren og – vi må antage – sønnen eller »stamherren« til hest. Hovedbygningen i baggrunden, der næppe kan identificeres, understreger det aristokratiske i situationen.

Roeavlens betød en revolution

Medens flertallet af anskuelsesbillederne fra landet skildrer traditionen snarere end fornyelsen, er fremstillingen af dette sceneri – »Efteraar« – af E. Krause til gengæld knyttet til et af de dengang meget nye for ikke at sige revolutionerende træk i dansk landbrug, nemlig roeavlens.

Nok havde roen – specielt turnips – været kendt i århundreder; den blev betragtet som en køkkenurt på linje med kål og gulerødder, men blev ikke brugt som kreaturfoder endsige som råvare for industrien. Endnu o. 1890 var der i landbrugskyndige kredse meget stærk skepsis over for brugen af roer som foder, idet man frygtede, at det ville gå ud over mælkens og dermed smørrets kvalitet.

Paradoksalt nok skulle det imidlertid lige akkurat blive den voksende smørkesport, der skabte forudsætningen for roeavlens genembrud. Roerne, der optages sent om efteråret, blev sammen med de importerede oliekgager det vinterfoder, der satte køerne i stand til at producere mælk, også når de ikke kunne drives på græs. Ulemperne – viste det sig – kunne man undgå, når fløden blev pasteuriseret, før den blev kærnet til smør. Hertil kom, at roerne faktisk passede fint ind i landbrugets økonomi i øvrigt. De udnytter staldgødningsbedre end korn og græs, giver – målt i foderenheder – dobbelt så stort udbytte som nogen anden afgrøde, og de »renser« jorden lige så effektivt som den gamle, uproduktive brakmark.

Ved århundredskiftet var henvend en tiendedel af landbrugsarealet udlagt til roeavl, og kålroen – også kaldet kålrabi – var på vej til at overhale både turnips og runkelroe som den foretrukne art.

På ét punkt var den nye roeavl imidlertid en svær belastning – arbejdsomt. Samtidig med at selvbinder og tærskværk fortrængte le og plejl, måtte man lægge så meget desto mere håndkraft i roernes røgt og pleje. Havde en gård fem hektar af sin jord udlagt til roer, betød det, at rækkerne i alt målte halvfems kilometer. Hver kilometer skulle tilplantes med 3-4.000 små planter, og så skulle de igen udtyndes – stadig med hånden – ud på forsommeren, ligesom alle rækkerne senere skulle hakkes en eller to gange. Den uøvede fik hurtigt ondt i ryggen; den rutinerede derimod kunne efter fyraften godt tage nogle rækker til på akkord.

Allerede i begyndelsen af 1870'erne havde man på Fyn og Lolland

bygget sukkerfabrikker, der kogte sukker af hjemmeavlede roer. Det gik ret skidt i starten; men i 1880-erne og '90-erne, da avlen af foderroer slog igennem, blomstrede også fabrikationen af roesukker op – navnlig på Lolland, hvor roeavl i løbet af få år skulle sætte sit præg såvel på landskabet som på befolkningen – »disse kedelige Agre med graagrønne Roer, som stinker, mens de staar i Jorden, stinker endnu værre, naar de visne Toppe ligger og raadner paa Marker og Veje og æltes ud i et pløret Morads.«

Forfatteren J. J. Nielsen, der i forvejen havde en ret negativ holdning til den flade ø, blev ikke venligere stemt ved tanken om den fede profit, »hvor ubehageligt det end er med dette sene Efteraarsarbejde paa opblødte, lerede Marker, hvor grim end hele den Art Landbrug er.« Det eneste formildende, han kunne se, var den hærskere af svenske og især polske piger, der var »som fremmede Blomsterstrøede ud over Lollands Sommermarker.« Lolland var nemlig et af de områder, som udvandringen til USA i særlig grad havde tømt for arbejdskraft, og det var derfor nødvendigt at hente sæsonarbejdere – specielt kvinder – udefra, dvs. Sverige og Polen.

De svenske piger vedblev med at komme frem til 1906, men da var de et lille mindretal i forhold til de polske piger, der ankom i hold og arbejdede i hold under kommando af en tysk, polsk-talende »Aufseher«. De fik en løn, som ingen dansk landarbejder – heller ikke af hunkøn – kunne have fundet sig i, og det ville sige en del.

Herregården i baggrunden er Berritsgaard på Lolland, så vi skal vel opfatte sceneriet som høst af sukkerroer. Men bugten til højre er i hvert fald digt; Berritsgaard ligger ret langt inde i landet. Den opvakte elev i klassen ville iøvrigt kunne fortælle, på hvilken dag roepigerne på denne anskuelsestavle arbejdede, fordi han vidste, at 1. oktober var »flyttedag«, angivet med vognen ovre ved hovedbygningen og, - netop det tidspunkt, hvor roeoptagningen er på sit højeste.

Jul med sne og is

Vinteren er det fælles tema for disse to tavler; motiverne skøjtøløb og isfiskeri går igen på dem begge. Medens den ældste tavle til venstre er absolut anonym, er billedet til højre malet af Peter Hansen, der var opvokset i Fåborg og har gengivet barndomsbyen med det karakteristiske klokkeårn til højre. Slæden foran, der er læsset med grantræer, kan yderligere datere situationen til december, og Peter Hansen spiller dermed op til forventninger om en »klassisk hvid jul«.

Det er – som bekendt – i vore dage kun sjældent, der finder større snefald sted inden jul; men forestillingerne om frost og sne som karakteristiske for december har formentlig sit udspring i den »lille istid«, som klimatologerne kalder fænomenet – dvs. en godt trehundredre år lang periode, der for Danmarks vedkommende først ophørte o. 1865. Gennemsnitstemperaturerne lå noget lavere end i dag. Selv om det ikke var mange grader, det drejede sig om, og selv om de strenge vintre ikke var koldere end nu, forekom de langt hyppigere – mere end dobbelt så ofte, som det er tilfældet i det tyvende århundrede.

Vinteren var en hviletid i det traditionelle landbrugssamfund. Udendørs arbejder udelukkede sig selv, og inden døre var det alene udtærskningen af høsten, der virkelig tog tid og kræfter. Derfor forsømte man intet ved at fejre julen med en tolv dages lang fest, der begyndte juleaften og først sluttede med Hellig tre Kongers Dag den 6. januar. Festen var ramme om en lang række ritualer – kristne, ikke-kristne og absolut verdslige – med tilknyttede forestillinger, der delvis havde dybe historiske rødder, og som gav udtryk for bondesamfundets materielle behov såvel som for bøndernes tanker om liv og eksistenser hinsides grænserne for det menneskelige.

Denne bonde-jul måtte nødvendigvis ændre fuldstændig karakter, i og med at borgerskabet i 1800-årene påtrykte hele samfundet nye kulturelle idealer. Nogle fragmenter af bøndernes jul kunne overleve – heriblandt det traditionelle madoffer til »gårdboen« eller nissen osv. Men det var underforstået, at den folkløriske baggrund hovedsageligt skulle glæde børnene, og i øvrigt opbyggede man temmelig frit en helt moderne julemytologi. Julegaver havde vel eksisteret før, men fik først en dominerende plads i industrisamfundet, og den borgerlige jul fik i Danmark – som i hele Nord- og Mellemeuropa samt

USA – et nyt fikspunkt i en skik af tysk herkomst, nemlig juletræet.

Det forekom siden begyndelsen af 1800-årene i danske overklassehjem med tyske forbindelser; men dets nationale og sociale gennembrud fulgte først i århundredets anden halvdel, da højskolerne gav det udbredelse på landet, medens fagforeningerne samlede medlemmerne til juletræsfest. De jyske plantager, som alligevel skulle udtyndes, leverede rødgraner.

Dermed forskød julen sig. Hvor bøndernes jul begyndte juleaften, blev den selvsamme aften højdepunktet og noget nær afslutningen på den borgerlige jul, der med alle sine arrangementer snarest tager sit udspring i slutningen af november.

To lokomotiver må der til for at skubbe den tunge sneplow gennem driverne, så banen kan holdes åben til Fåborg.

Bæltet er frosset til, og så kan der løbes på skøjter og pilkes torske. Inde i byen kan man lade sig beundre for sine evner på glidebanen.

Markedspladsernes dage er talte

I 1872 gik I. A. Hansen – tidligere skomager, nu professionel politiker med en folkelig baggrund – på Folketingets talerstol for at begrunde et lovforslag, han selv havde udarbejdet. Man ville med ét slag forbyde afholdelse af krammarkeder. Hansens forklaring var, at de markedsrejsende solgte billige og derfor dårlige varer, som kunderne ikke var tjent med.

Der var egentlig ikke stemning for et forbud; men da lovforslaget indgik i en større pakke, fik Hansen sin vilje. Kvægmarkeder måtte stadig afholdes, og her måtte de lokale handlende også afsætte deres varer; men alle, der siden erindrede markederne, som de foldede sig ud o. 1870 med det uoverskuelige tilløb af håndværkere og kræmmer alle steder fra, kunne let blive enige om, at Folketinget slog noget umisteligt ihjel.

Det var langt fra noget nyt slagsmål, I. A. Hansen hermed vandt. Allerede o. 1500 – i kong Hans'es dage – forsøgte købstædernes etablerede handlende at kvæle de årlige markeder, hvor konkurrencen var fri. Dengang var det hanseaterne, man ville ryste af sig. En menneskealder senere lykkedes det faktisk at få markederne manet i jorden, men under så voldsomme protester, at regeringen lod dem genopstå, og siden levede man med et kompromis. De fleste markeder blev afholdt i købstæder, der hermed også fik en andel i omsætningen; men især i Jylland, hvor der var langt mellem byerne, blomstrede markedshandel stadig på landet. Når navne som Vorbasse og Hjallerup huskes, skyldes det alene de velbesøgte markeder. I enevældens tid, da man helst ville ensrette alt, var handel på landsbyerne aldeles unormalt, og ethvert tilløb til dannelse af nye markeder blev overvåget og i reglen stoppet; men traditionen var sej og rødderne dybe.

Når man spurgte børn på Herning-egnen, om de kendte årets højtider, skal svaret have været »jul, påske, pinse og Lund marked.« Anekdoten fortælles med behørig geografiske korrektioner fra flere egne i landet – egentlig kun som en understregning af de forestillinger, man gjorde sig om markeder. I et samfund, der ikke kunne tillade sig det store forbrug til hverdag, var markedet, når det indtraf en eller to gange om året, simpelthen en fest. Karle og piger, der ikke var forvænt med frihed, kunne altid betinge sig at få fri til markeds-

dagen, og bondefamilien drog af gårde i samlet flok for at beruse sig i flotheder, der kan forekomme os beskedne – en Christiansfelder-honingkage til børnene, en tur i »den tyrkiske jagtkarrusel« – hvordan den så end har set ud – et æble eller to i Vestjylland, hvor frugttræer ikke eksisterede, og dertil en »markedsgave« – en opmærksomhed til den, der blev hjemme for at tage sig af kreaturerne. Markederne fordelte sig over hele året, men lå særlig tæt i september-oktober, når høsten var i hus, og bønderne havde penge på lommen.

»Fra nær og fjern kom alle Slags Handlende og Haandværkere med et Utal af forskellige Varer. Der var Skomagere og Drejere, Sadelmagere og Rebslagere,« skrev en århusianer om barndomsbyens Skt. Olufsmarked. »Der var Tryllekunstnere, Slangetæmmere, Kraftkunstnere, Verdens største og Verdens mindste Mand. Der var Abeteater og mekanisk Teater og i det hele taget noget for enhver Smag undtagen den gode. Markedsbesøget var iøvrigt strengt delt. Første Dag var for Byens egne Folk, anden Dag, og det var den livligste, for Bønder, tredje Dagen var for Tyende og Haandværkssvende. Alle Dage selvfølgelig for os børn...«

Børnenes begejstring over markeder blev akkompagneret af en mindst lige så udtalt forargelse, og hvorfor nægte det? – Brændevin, øretæver og prostitution var lige så sikre gæster som skomagere fra Viborg, rebslagerne fra Randers og gøglerne med deres linedans og jonglørkunster. Fodbold var ikke opfundet endnu, så når karlene fra én landsby skulle vise, hvad de kunne, stod den på slåskamp med karlene fra en anden. Men det var ikke nok til at udvirke forbud; vi bør heller ikke tage I. A. Hansens kritik af varerne højtideligt. Sandheden var såmænd, at købstædernes såkaldt liberale borgerskab fik held til at udrette, hvad enevælden aldrig havde formået, nemlig at dreje halsen om på en sejlivet konkurrent.

Selv om emnet burde have været et stående invitation til folkelivsmalere, er samtidige billeder af krammarkeder hurtigt talt. Denne anskuelsestavle er et af de få. I 1882 forsvandt det »gammeldags« marked i Danmark. Th.Lund.

»Barnets århundrede«

Det er muligt, at disse to, ret tidlige tavler – henholdsvis »I Kongens Have« og »Børnelege« – ikke er beregnet til egentlig undervisning; men deres pædagogiske sigte er ikke til at tage fejl af. Dannebrogssflaget, der efter treårskrigen 1848-50 var blevet en uundværlig rekvisit for enhver dansk, virker måske som en national camouflage eller legitimation. Det kan dog ikke tilsløre, at såvel situationer som figurer – specielt de kære små – bærer præg af tysk påvirkning.

Man har kaldt det 19. århundrede for »barnets århundrede«, og man har – selvfølgelig – også sat et kritisk spørgsmålstegn ved påstanden. Det er – sandt nok – borgerskabets børn, der gengives her, ikke bøndernes og ikke arbejderne, og vi ser dem i fri udfoldelse – optaget af hinanden og deres leg. Når vi samtidig erindrer, at flertallet dengang blev sat i arbejde, så snart de overhovedet magtede at arbejde, kan det måske være lidt vanskeligt at tro på »barnets århundrede« som andet end et sentimentalt postulat.

Det er imidlertid en fysisk kendsgerning, at børnedødeligheden var stærkt faldende i 1800-årene. Før i tiden døde hvert fjerde barn kort efter fødslen, og af de overlevende døde hvert tiende i de første leveår. Uden at vi egentlig kan sige hvorfor, ændrede dette sig altså i løbet af en to-tre menneskealder; flere og flere nåede den voksne alder. I 1873 – forholdsvis sent – blev der i Danmark gennemført en lovgivning, der beskyttede børnearbejdere i industrien – børn under ti år måtte herefter overhovedet ikke beskæftiges – men nogen større indflydelse på levealderen havde dette indgreb næppe. Det er dog også en kendsgerning, at man investerede mere i børn, end tilfældet hidtil havde været. Skoleloven af 1814 fastslog i hvert fald det princip, at ethvert barn skulle bibringes elementære kundskaber såsom at læse, skrive og regne – hvilket dog måske nok ikke var så meget af hensyn til barnet selv, som med henblik på de forventninger, man stillede til den kommende voksne.

At barnet netop som barn blev sat i fokus, skyldes formentlig især Jean Jacques Rousseau – den franske »filosof« – der aldrig havde skænket sine egne børn en tanke, men appellerede så meget desto stærkere til sam- og eftertid med udviklingsromanen »Emile« – bogen om opvækst uden moraliserende pegefingre, uden pedantisk indlæring og uden begrænsende sanktioner.

»Emile« har ikke alene været den åbenbart udtømmelige inspirationskilde for generationer af frisindede pædagoger. Man har i nyere tid også hæftet sig ved, at Rousseaus frejdige idealer alene gjaldt drengenes udvikling – faktisk på bekostning af pigernes. Dette var dog næppe så meget Rousseaus fejl som det var tidens.

Forståelsen for at børn måtte have deres eget liv med mere fritid og frisk luft vandt indpas op mod slutningen af 1800-tallet. Tavlen viser netop, hvordan børnene selv – uden voksne – leger de gamle lege. Begge tavler Alfred Jacobsen: Danske billeder.

Det er ikke gadens børn, man ser på disse billeder, hvor artige piger og drenge leger i Kongens Have, overvåget af herskabernes barnepiger.

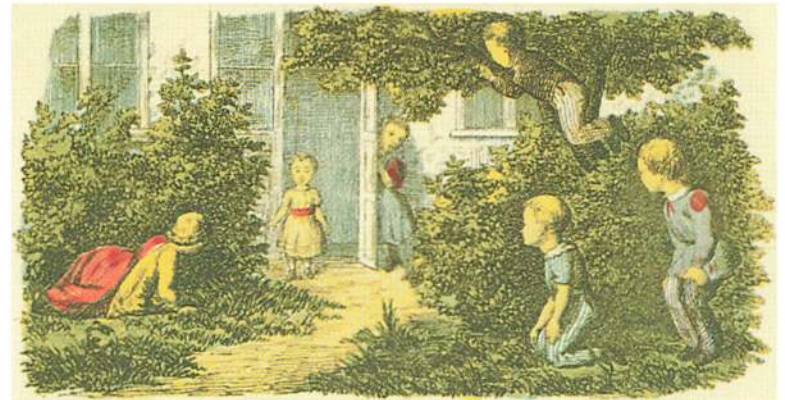
Munken gær-ke!

Fare! fare! Krigmand!

Blindebuk.

Stjæl.

Jeg sætter mine Håns'

Enkemand.

Livet i en stor by

Erik Henningsens anskuelsestavle lader ingen være i tvivl om identifikationen. Det er et helt præcist portræt af Gammel Torv i København set fra Nytorv. Springvandet har slet ikke forandret sig; det stod og står i den skikkelse, det fik i 1890, da Christian den 4's Caritas-figur blev reduceret til et stykke nips på toppen af en overdådig victoriansk opsats.

Man noterer sig den hestetrukne omnibus, der skulle overleve endnu en halv snes år, før den blev afløst af den motoriserede, og til højre ved kiosken vognen med den nedslåede kaleche, som er en hestedroske. Kusken med den lyse hat står med hænderne i lommen, og til højre for ham – med kasket og hvid jakke – ses et bybud, man kunne hyre til at gå ærinder for sig. Cyklen var forlængst opfundet, men det var cykelbuddet ikke, så det foregik til fods.

Som navnet faktisk siger, var Gammeltorv Københavns ældste torv – en middelalderlig markedsplads, der siden voksede sammen med det langt yngre Nytorv som centrum for daglig handel med fødevarer. Endnu ved begyndelsen af dette århundrede var Nytorv identisk med »flæsketorvet«, medens Gammeltorv var sæde for konerne fra Valby, der især solgte fjerkræ og æg.

På billedet er torvehandelen kun lige antydet ved en trækvogn og et stade foran springvandet – Valbykonernes plads – hvilket formentlig er tilsigtet, idet byens myndigheder på dette tidspunkt havde indledt en langsom likvidering af den traditionelle handelsform på byens gamle pladser. Forfatteren Albert Gnudtzmans, der i 1907 udsendte sin skildring af »Stor-København«, interviewede den patruljerende betjent, der havde fulgt udviklingen en halv snes år: »Se blot på Konerne, der sidder omkring Springvandet – nu er der kun sytten Stadepladser, og der var blot for ti Aar siden hele otte og tredive.« Deres stader havde »Hønsekonerne« på livstid; men de blev indtaget ved dødsfald, og hvad bønderne angik, behøvede de ikke længere at tage til byen for at handle.

Men der var altså normalt noget livligere, noget mere rodet og sikkert langt mere beskidt på Gammeltorv-Nytorv, end kunstneren bryder sig om at fortælle os. Torvekonerne, der ofte havde stået på deres pladser i mere end femogtyve år, var mærket af alder, vind og vejr: »Er det galt om Vinteren i Regn, der stille bløder gennem nok saa

mange Lag Sjaler, Kyser og Tørklæder, og i Sneælte, der gaar ovenind af Træskoene, er det ikke stort bedre om Sommeren, naar hed og tør Sol bager ind over dem, og Kunderne ikke giver mange Stunder til at hvile Benene, hvis Fødder bliver ømme og opsvulmede af at staa. Efter Hygiejnens strengeste Forskrifter er en saadan Levevis visselig ikke, saa lidt som de mange Spølkummer af den skoldende 5 Øres-Kaffe, der indtages paa Stedet...«

Og Gnudtzmans fortsætter med sit folkelivsbillede af Valbykonerne især: »Paa deres Diske ligger Fjerkræet med Benene i Vejret, og de lange, plukkede Halse iagttages med Interesse af de endnu levende Høns og Duer, der i alt for trange Kasser udstilles til Salg. Paa Flæsketorvet derimod er der ingen levende Varer. Her ligger de kære afdøde Svin i mere eller mindre parteret Tilstand, tilfals for den første, den bedste Spækhøker... »Flæskekarlene« bærer Svinet ind i den private Vejerbod, og de store Ord om Boniteten falder samtidig med Pengene for Flæsket.«

Som egentlige nyheder på Gammeltorv kan vi betragte gadebelysningen. Til venstre står den typiske københavnske lygtepæl med sin lanterne – »Clausen-kurven«. Det er den modificerede gaslygte med auer-brænderen. De skulle blive stående i gaderne indtil 1940'erne i et antal af sekstusinde med deres karakteristiske kridhvide lys. Midt på pladsen ses en høj mast med en hængende – kun delvis synlig – kuppel, nemlig auer-brænderens fornemste konkurrent, den elektriske buelampe, der blev ophængt på store, offentlige pladser, men aldrig opnåede samme udbredelse som gaslyset.

Gammeltorv i København, set fra Nytorv i 1902, er stadig genkendeligt, selv om et par af hjørneejendommene er skiftet ud.

Aldrig har Absalons stjerne stået højere end i årene omkring århundredskiftet, og Vilhelm Bissen var ophavsmand til ikke mindre end to monumentale statuer af Københavns grundlægger – den gejstligt klædte Absalon på rådhusets facade, opsat 1901, og den krigerske »vikingebisp« på Højbro Plads, der blev afsløret året efter. Den massive hyldest til bispemå formentlig opfattes som en forklædt lykønskning fra København til sig selv. Man følte, at man med det nye århundrede indtrådte i de sande storbyers eksklusive rækker. Som Absalon i sin tid havde underlagt sig Rügen, gik Københavns magistrat nu på erobringstogter i omegnen og indlemmede de grønne områder i Brønshøj, Valby, Vigerslev, Kongens Enghave og Sundbyerne. Med ét hug voksede indbyggertallet fra 360.000 til en halv million, og kommunens areal voksede til det firedobbelte.

Københavns ældste sporvogn – hidtil hestetrukket – var linje 1, der også som den første blev elektrificeret og udstyret med »køretråd« i 1902. Poul Steffensens billede er sikkert udført ganske kort efter – i hvert fald inden 1906, da ejendommene til venstre blev revet ned. Der er ikke tvivl om, at motivet er blevet valgt, fordi det i ét glimt viste noget af det mest fortravlede, mest myldrende, mest storbyagtige, man kunne komme på. Vi andre konstaterer, at den kørende trafik repræsenteres af en cykel, en trækvogn og en hestevogn – foruden altså linje 1 – og at byens endnu meget fåtallige, men også meget omtalte automobilpark ikke er fundet værdig til gengivelse, selv om den godt kunne have været med.

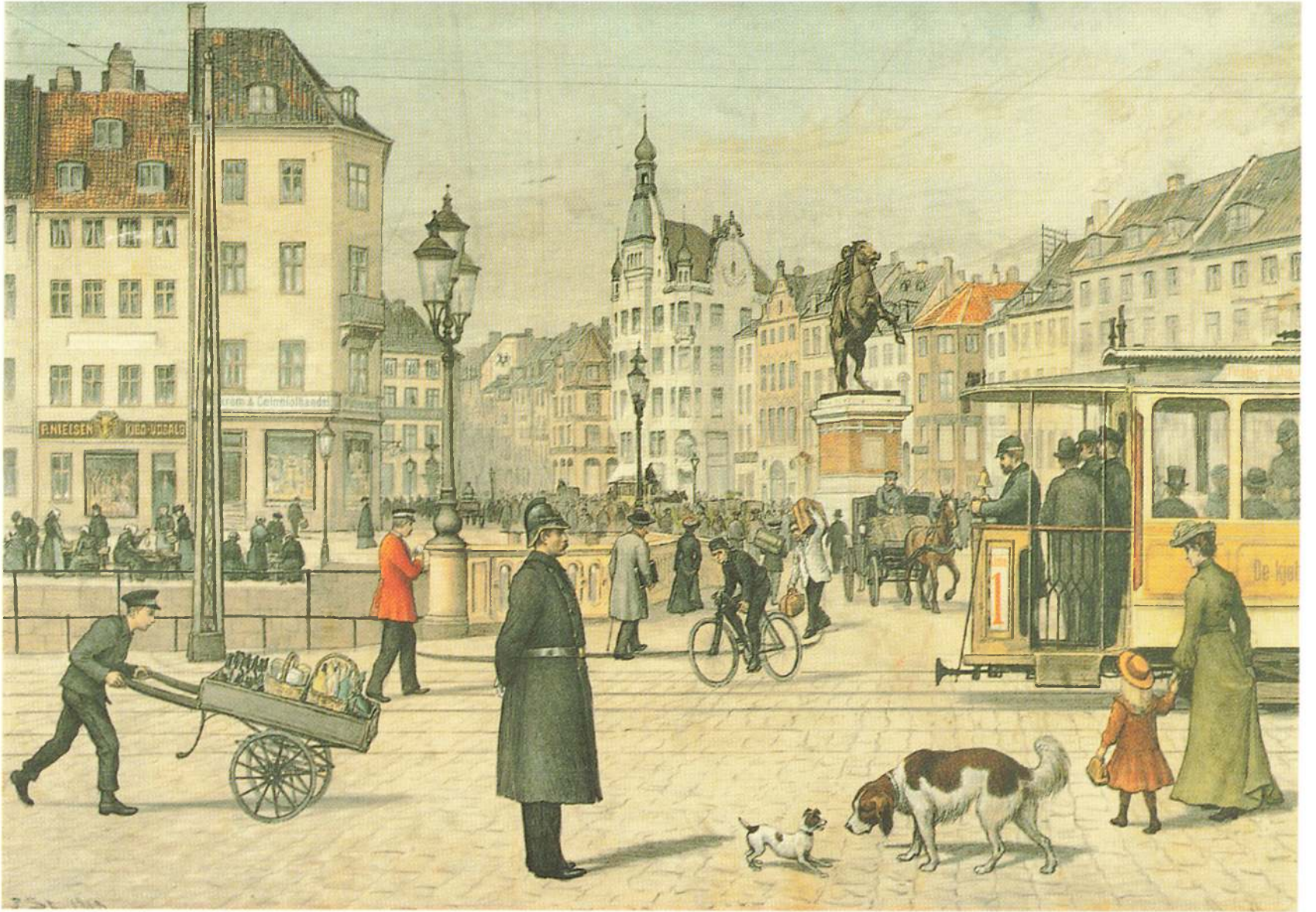
Højbro Plads er et relativt ungt anlæg – egentlig en udvidelse af Amagertorv. Indtil den store stadsbrand i 1794 bestod området af de to smalle parallelgader Højbrostræde og Store Færgestræde og den mellemliggende bebyggelse. I nyere tid fandt pladsen anvendelse som blomstertorv. Men stedet har haft en særdeles central betydning for hele Københavns tilkomst og opvækst, idet man kan lokalisere et anløbssted for både – en lille, oprindelig landtunge – nøjagtigt dér, hvor Absalons hest nu stejler. Den havn, der udviklede byen, opstod på begge sider af anløbsstedet langs kysten eller »Stranden«, som vi stadig siger, selv om de høje bolværker af granit ikke mere ser særligt strandagtige ud.

Den oprindelige havn – mindre end et armbrøstskud fra borgen – måtte naturligvis blive svækket, da man århundredere senere inddrog hele farvandet mellem Sjælland og Amager for at omskabe det til nye havneanlæg; men her på billedet aner vi bagtil og til venstre

nogle næsten anonyme silhouetter, som de ældre iblandt os straks vil identificere med »skovserne« eller »fiskerkonerne ved Gammel Strand«. Sammen med fiskerne, der lagde ind til kajen med deres både, damjoller og hyttefade, udgjorde de Københavns fisketorv, for – som det fremgår af stadsretten fra 1443 – måtte der ellers ikke handles på havnen, men undtaget herfra var dog visse grovvarer – korn, trækul og tømmer – samt »fersk sild«, den sidste naturligvis fordi den var let fordærvelig og skulle omsættes hurtigt. Det var således et stykke middelalderligt næringsliv og en grundsten i byens ældgamle opbygning, man fjernede, da fisketorvet i 1958 blev flyttet til Gasværkshavnen, medens sundhedsmyndighederne med bureaukratisk nævenyttighed burede et par overlevende fiskerkoner inde i et aseptisk telt – et markant eksempel på, hvordan og hvorfor storbyer bliver ubeboelige.

Lige midt i billedet ses Højbrohus – opført i 1898 og dermed noget af det nyeste inden for strøgarkitektur, en tvivlsom genre. Arkitekten, der hed Richard Bergmann, plejede at udfolde sig i Tivoli, og det har sat sine spor. Gavlen mod Amagertorv afsløres, når man ser den fra siden, som en ren kulisse, og arrangementet erhvervede hurtigt øgenavnet »Platmenagen«.

Til sin anskuelsestavle fra ca. 1903 »I en stor By« valgte Poul Steffensen Højbro Plads. Her kunne provinsens skolebørn betaget måbe over det kaotiske gadebillede i hovedstaden.

D.F.D.S. – forbindelsen til provinsen

Da de to danske dampskibs-matadorer H. P. Prior og C. P. A. Koch i 1866 under formandskab af C. F. Tietgen ikke helt godvilligt sluttede sig sammen til giganten D.F.D.S. – Det forenede Dampskibsselskab – gik der et sus af forargelse gennem de danske provinsbyer. I forvejen havde man ikke for gode erfaringer med københavnske dampskibsselskaber, der sagdes at favorisere hovedstaden, og den nye gigant var så stor, at det nærmede sig et monopol.

Til beroligelse for ikke mindst provinsens forretningsmænd lovede D.F.D.S. imidlertid at ville opretholde et højt serviceniveau, og dette blev også tilfældet. Skønt privat ejet var Det forenede Dampskibsselskab med sit tætte net af indenrigsruter reelt et maritimt modstykke til Statsbanerne, og i den almindelige bevidsthed blev det også opfattet sådant.

Tyngdepunktet i denne trafik var Kvæsthusbroen i København. Herfra afgik der dagligt – dvs. hver aften – rutebåde til Aalborg og Århus, ligesom der ugen igennem var regelmæssig afgang til Fredericia, Horsens, Kolding, Vejle, Randers, Åbenrå, Fåborg, Svendborg og Sønderborg.

I erindringen lever Kvæsthusbroen og indenrigstrafikken navnlig i kraft af det forhold, at forbindelserne med Århus og Aalborg var præget af en meget livlig passagertrafik. Om morgenen var kajen scene for uformelle, omend støjende velkomsteremonier, når venner og familie blev genforenet, ligesom aftenen havde sine afskeds- og adskillelsesritualer – gerne noget mere hektiske, fordi den gentagne klemten fra skibsklokken – første gang, anden gang og tredje gang – ubønhørligt varslede det øjeblik, da »landgangen blev taget« og skibet under damp sirens øredøvende vræl begyndte at svaje. Kvæsthusbroen en sommeraften, skrev Albert Gnudtzmans, var »et broget Blomsterbed af vajende Damehatte og Herrepanamaer og Cyklekasketter« – afgangstiden skal passes, og den forsinkede passager kan prise sig lykkelig, når behjertede medrejsende hiver ham »ind over Rælingen, mens en velvillig Mand nede mellem Mængden hjælper til ved at tage fat i det ene Ben, saa Efterfølgeren kommer ombord med Hovedet ned og Benene op.«

Men når morgens og aftenens store passager-rush ikke beherskede billedet, var Kvæsthusbroen en fredssommelig arbejdsplads,

som Poul Steffensen har afbildet den og som den skildres af Gnudtzmans: »Det er især om Mandagen, at der brases paa. Saa gaar, foruden de store daglige Dampere, ogsaa de fleste af de smaa, der besøger Forbindelsen med Smaaabyerne. Da danner Vognene en uafbrudt Række fra Nyhavn ned til Dampskibsbroen. Halvslumrende sidder de bageste Kuske paa deres Vogne og venter paa, at de forreste kan faa læsset af, saa de kan komme til. Men da man ikke kan læsse af uden en lille Passiar, varer det nogen Tid.

Ved Bolværket ligger imens de smaa Dampere og lader sig proppe, sløve og gamle med en svag sort Røg vældende ud af Skorstenen, som Piberøg af en Pipe, som den rygende for Søvnighed har sin Nød med at holde Ild i.«

Hvad der vel må undre en nutidig betragter, er det totale fravær af tekniske hjælpemidler; den elektriske kran var faktisk indført i Københavns frihavn; men indtil 1930'erne foregik det meste på Kvæsthusbroen stadig ved håndkraft: »Pakkasse paa Pakkasse slæbes over Landgangsbroen; paa Dækket staar Styrmanden med en Liste i Haanden, og civile Herrer i Overfrakke og Galoscher færdes uhyre optagne paa Dækket, ivrige for, at de Firmaer, de repræsenterer, skal faa deres Varer betryggende indladet. En enkelt Passager kommer slentrende, slæbende Vadsækken. Han giver sig god Tid; han ved, at hvad Afgangstiden angaar, gaar det ikke altid saa strængt, som Fartplanen præker.«

Og dog, mente Gnudtzmans, kunne livet på Kvæsthusbroen beskrives som en »egen sejt Travlhed« – en »svag Afglans af det, der udfolder sig i Londons Dokker.«

Alt hvad der hører til er med på tavlen »I Havnen« - passagererne, kapervognen, drageren, og på den åbne kommandobro styrmanden, der overvåger indladningen af stykgods, matrosen ved dampspillet, havnearbejderne og vognen med kornsække.

Livet i en købstad

Før genforeningen med Sønderjylland havde Danmark godt halvfjerds købstæder. Her er Esbjerg regnet med og Struer, der blev det i 1917, men ikke Skjern, der først fik udnævnelsen i 1957 og således blev landets yngste og sidste købstad. Ti år senere slettede kommunalreformen de hævdundne forskelle på by- og landkommuner, og begrebet købstæder udgik af bevidstheden, som det allerede var sket med lygtetændere, acciseboder og etatsråder.

I virkeligheden havde man allerede hundrede år forinden overskåret købstædernes livsnerve ved at ophæve deres monopol på handel og håndværk, og o. 1900 kunne det være ganske svært at se forskel på en købstad og det, man af mangel på bedre ord kaldte en stationsby. Befolkningens størrelse og leveveje var der ikke nødvendigvis nogen større forskel på. Men traditionen havde magt; Bogense var med sine 2.000 indbyggere en købstad, fordi Erik Menved havde bestemt det sådan; Brønderslev – med 3.000 – var det ikke. Forudsætningen for en anerkendelse var, hvad man lidt vagt kaldte »et købstadsmæssigt ordnet styre«. Det indbefattede bl. a. en kongeligt udnævnt borgmester; men også ham afskaffede demokratiet i 1919.

Sammenlagt havde alle provinsbyer ved midten af 1800-årene henved 200.000 indbyggere – dvs. 50.000 mere end i København. Det skyldtes økonomiske kriser, der især havde ramt hovedstadens internationale handel, medens provinsens byer overlevede på deres opland. Alle købstæder voksede i 1800-tallets anden halvdel; men København voksede mest og var ved år 1900 lige ved at genvinde sin gamle position som byen, der havde flere borgere end alle de andre tilsammen.

Der indgår stærkt genkendelige træk af Fåborg i P. Tom-Petersens billede – lysthuset for nedentil venstre og den gotiske byport; men noget portræt er det ikke. Formålet har været at vise en søkøbstad præget af handel, hvorfor havnen har fået lov til at dominere billedet, medens industrien kun repræsenteres af nogle få fabriksskorstene yderst i baggrunden.

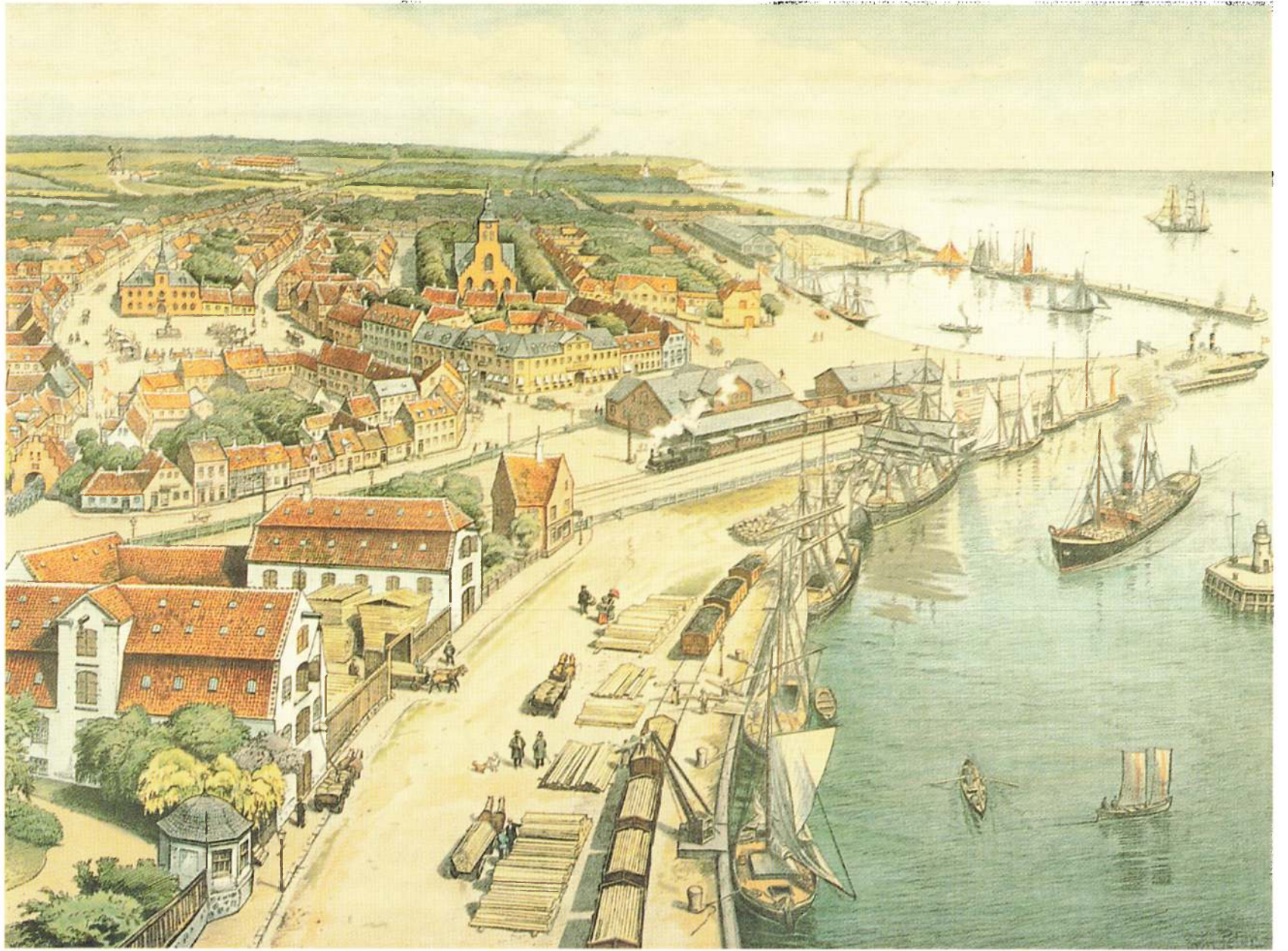
Der er jernbane – endog et færgeleje, og en lille damper står havnen ind; men det er småskibe under sejl – barker, skonnerter og jagter – der optager kajpladsen. Så sent som i 1904 var der indregistreret mere end 3.000 sejlskibe i Danmark mod kun 550 dampskibe, og

af landets femhundredede skibsredere boede de trehundredede på Sydfyn. Nu var sejlskibene små i forhold; men deres samlede tonnage var stadig større end dampskibenes. Værftet bagtil tilhøjre har da også endnu et træskib på bedding.

Der handles på torvet foran rådhuset og omkring en statue, der med 99% sikkerhed skal forestille Frederik den 7. Torvet var – faktisk i endnu højere grad end havnen – den handelsplads eller det *købsted*, der var byens eller købstadens egentlige identitet; men som så meget andet, var også torvet blevet en skygge af sig selv – udkurreret af en ny tids detailhandel. Tilbage var dog gartnerne med grønt og slagtere med kød.

I byens traditionelle handel havde købmandsgårdene gennem århundreder udgjort den egentlige ryggrad. De fandtes endnu – ja enkelte købmænd var i den grad på forkant af udviklingen og opbyggede en så omfattende en gros-handel, at visse provinsbyer omtrent blev identificeret med deres handelshuse – Hage i Stege, Quaade i Maribo, Plum i Assens osv. De drev stadig import og eksport, men koncentrerede virksomheden om grovvarer. Er det kornsække, der hejses op i pakhuset – eller kunstgødning? Det er i hvert fald jernbanevogne med kul og trælast, der fylder op i gården og på kajen.

Indbegrebet af idyllisk dansk købstad en sommerdag for snart hundrede år siden. Her kender alle hinanden, alt er overskueligt og arbejdet synes at foregå i et tempo, der ikke giver anledning til stress.

Grønland

Mission og handel tog pænt hinanden i hånden, da Hans Egede i 1720'erne indledte sin virksomhed i Nuuk – eller Godthåb, som han kaldte det – og af hans virksomhed udsprang der et dansk-norsk kolonirige af uvist omfang og med en særegen kultur. Egentlig var det kun det ret tæt beboede sydvestlige Grønland, der var tale om. Thule-eskimoerne fik man først senere en – overfladisk – kontakt med, og østkysten forblev stort set uudforsket indtil »opdagelsen« af Angmagssalik i 1884.

Grønland var »lukket« – utilgængeligt for enhver, der ikke opnåede den danske regerings adgangskort, og med sin egen lukkede økonomi – en bytten-varer med det Kongelige grønlandske Handelskompagni, der opkøbte skind og tran mod kaffe og jagtgeværer. Officielt herskede Kristendommen; men ellers blandede man sig så lidt som muligt i de »indfødtes« tilværelse. For et folk, der byggede hele sin eksistens på jagt, måtte indførelsen af ildvåben imidlertid betyde en omvæltning – formentlig til det bedre, og den grønlandske befolkning var da også i stærk vækst; men i 1800-årenes anden halvdel kom det traditionelle samfund ikke desto mindre i alvorlig krise.

Tilværelsen cirkledes om forskellige former for fangst af havpatte-dyr. Om vinteren boede man på kysten i fælleshuse, som blev oplyst og opvarmet af tranlamper – åbenbart effektivt, for inden døre færdedes alle næsten nøgne. Samtidigt drev man med hundeslæder jagt på hvalrosser langs isranden og sæler under isen. Om sommeren flyttede man ud til teltlejre i skærgården for at fortsætte jagten på sælerne fra hurtige én-mands kajaker, og for i fællesskab at gå på hvalfangst med de store umiakker eller konebåde. Det vil sige: da disse billeder blev tegnet, var hvalfangsten nærmest historie. Faldende efterspørgsel på tran i Europa gjorde den urentabel.

Også sælfangsten var truet – vistnok mest af klimatiske årsager, og at finde alternative eksistensmuligheder var svært. Fjordenes utrolige rigdom på fisk havde man knap nok øje for. Fiskeri blev kun drevet af gamle og svagføre, og at man i 1850'erne indledte grube-drift ved Ivigtut, betød ikke noget industrielt gennembrud. Kryolitten blev som råvare eksporteret til Europa – bl. a. med henblik på udvinding af aluminium.

Men netop truslen mod den traditionelle kultur blev et incitament

til en national renæssance – i øvrigt støttet af udsendte danske embedsmænd. Ved bl. a. at indsamle, nedskrive og trykke den mundtlige overlevering, skabte eller fastholdt man en grønlandsk litteratur og identitet – endda med en sådan succes, at billedet af »det gamle Grønland« med kajakmænd og hundeslæder i menneskealdre forblev uforanderligt – i hvert fald i ikke-grønlandske øjne.

Her kniber det med realiteterne, men skal minedrift illustreres, må man åbne bjerget. Uden for udfolder resten af Grønland sig: Landskabet, fugle- og dyreliv, jagt og fiskeri, slædekørsel og familien. Diskret i baggrunden skibet fra Danmark og den lille danske kirke.

Ni enkeltbilleder på denne tavle gengiver efter bedste evne og lidt fantasi grønlandernes liv året rundt. Begge tavler Alfred Jacobsen: Danske Billeder.

Dansk Vestindien – en problematisk idyl

Nordslesvig – eller Sønderjylland – var gået tabt, og en politisk debat om landsdelens nationale fremtid var udelukket; forholdet til Tyskland var tabu. Men ovre i Vestindien i udkanten af Det caraibiske Hav lå tre små øer – Sankt Thomas, Sankt Jan og Sankt Croix – som genstand for en så meget desto hedere diskussion. Man havde anskaffet dem i 1600- og 1700-årene for at drive handel og dyrke rørsukker. Det første – handelen – trivedes nogenlunde endnu, selv om havnen Charlotte Amalie – engang den næststørste by i det danske rige – stagnerede. Sukkeravlen havde været i tilbagegang siden begyndelsen af 1800-årene og havde lige med nød og næppe overlevet neger-slaveriets ophævelse.

Nationalt set havde øerne kun lidt med Danmark at gøre. Mere end ni tiendedele af befolkningen var sort, engelsktalende og i øvrigt meget fattig. Den lille hvide overklasse var af blandet europæisk herkomst – irske plantere, hollandske købmænd osv. – og alene embedsmændene var udsendt fra Danmark. Det vil sige: det var garnisonen også. Den var temmelig stor, for det kom stadig til uro og oprør blandt negerne. Afbrænding af plantager og voldsomme repressalier var ikke ophørt, fordi slaveriet var det. Alt i alt var de vestindiske øer en skidt forretning, der pådrog den danske statskasse en stadigt større gæld.

Da den amerikanske regering i 1865 tilbød den danske at købe øerne, var holdningen positiv i København, og skuffelsen var stor, da Senatet nægtede at ratificere traktaten. Fra det øjeblik var spørgsmålet om en afståelse imidlertid sat på dagsordenen, og samtidig med, at drømmen om Sønderjyllands generhvervelse fortonede sig i storpolitiske realiteter, samledes flere og flere om det patriotiske mål at bevare Dansk Vestindien. Ved århundredskiftet var befolkningen stærkt delt på spørgsmålet. Lommesmerterne stemte stadig regeringen gunstigt over for et salg; men andre kredse agiterede kraftigt for det modsatte. Dette anskuelsesbillede – skønt neutralt i sig selv – skulle sikkert styrke den forestilling, at Danmarks fodfæste på øerne var en æressag. Denne gang blev en traktat med USA forkastet af det danske Landsting med den mindst tænkelige margin. Faktisk stod stemmerne helt lige.

Medens bølgerne gik højt derhjemme, udviklede øerne sig til noget

af et torneroseslot. Man forsøgte at modernisere sukkeravlen ved at centralisere og industrialisere produktionen; men konkurrencedygtig blev den ikke. Man forsøgte at udvikle bomuldsdyrkning på de tørreste jorde, og om helt galt skulle være, lod man plantagerne springe i græs og buskads og holdt kreaturer – altsammen under total ligegyldighed fra det sorte befolkningsflertal, der var komplet uinteressert i økonomisk udvikling, bare de havde til dagen og vejen. Også forsøg på at overføre den danske husmandsbevægelse til Vestindien slog fejl.

Det hindrede ikke, at der – set fra den anden side af Atlanterhavet – stadig lå et solgyldent skær over den gamle tropekoloni, og fortryllesen blev opretholdt ved efterretninger om dette paradys for hvide mænd og deres ægtefæller. Mændene – dvs. embedsmændene – arbejdede maksimalt fire timer om dagen; resten af tiden fordrev de med selskabelighed. Et af deres mere tungtvejende problemer var fremskaffelsen af is til long-drinks i tilstrækkelig mængde. Kvinderne bestilte absolut ingenting ud over at skifte kjole flere gange dagligt; hus og køkken var overladt til sorte tjenestefolk – en hærskare, for de bestilte heller ikke ret meget – og børnene tog de sorte ammer sig af. Denne tilværelse havde embedsmændene taget i arv fra de rige sukkerplantere; men de sidste var for længst ruineret, og nu var det de danske skatteydere, der betalte for illusionen om en koloni i troperne.

Udsigt over Charlotte Amalie – Dansk Vestindiens største by og o. 1900 guvernørens residens. Bugten er en af de bedste naturhavne i området; men beliggenheden – i læ af bjergene – gjorde Charlotte Amalie til et usundt opholdssted. Hugo Larsen 1911.

Bilerne gør vejene usikre

Ved 1910 var der syvhundrede automobiler i hele landet – et yderst beskedent antal, og især når man tager i betragtning, hvor megen omtale og diskussion de dog gav anledning til. Det var smart og avanceret at lade sig fotografere i et motorkøretøj og melde sig ind i en automobilklub, selv om udstyret endnu indskrænkede sig til et par motorbriller. Politiken udskrev en konkurrence om, hvad »et automobil« burde kaldes på dansk. Det blev til »bil« slet og ret; men en ulykke med dødelig udgang i Istedgade cementerede alle mistanker om farligheden ved den motoriserede trafik, og især uden for hovedstaden var det populært og nemt at samle et politisk flertal til fordel for strenge restriktioner. »Drivkraften må virke uden larm og uden stærk udstødning af røg«, vedtog amtsrådet i Hjørring, i Odder kommune blev automobilkørsel ganske enkelt forbudt, og det skete, at bønder gav sig til at kaste med kartofler efter forbikørende. Der var altså heller ikke mange af dem. I Skanderborg så man den første i 1905; men da gik hele byen også i stå af forundring; alle var ude på gaden for at tilfredsstille nysgerrigheden og forargelsen.

Nu lykkedes det aldrig folketingsmand Jens H. Jensen Bælum at trænge igennem med sit forslag om, at der skulle gå en mand foran enhver bil og ringe med en klokke, så andre vejfarende – ikke mindst de sky heste – var advaret; men han sloges hårdt for sin sag: »En sport er og bliver automobilkørsel, og blot en halv snes mennesker kommer til skade om året, og blot en af disse brækker halsen, er sporten købt for dyrt«.

Hørt! – råbte man fra salen, og så få bilisterne var, havde de ikke megen indflydelse på rigsdagens massive Venstre-flertal, som tværtimod satte en ære i at bekæmpe dette udslag af københavneri og storbyarrogance. End ikke folk, der havde en mere afslappet holdning til fænomenet, troede i øvrigt på, at bilen ville få nogen større fremtid som et egentligt samfærdselsmiddel – man havde jo både jernbaner og sporvogne – og justitsminister P. A. Alberti, der forberedte den første motorlov af 1903, hadede i øvrigt biler lige så indædt som Jensen Bælum. Den højeste fartgrænse, man kunne gå med til, var femten kilometer i timen – dvs. om dagen og på hovedveje. Nattekørsel og færdsel på biveje var forbudt.

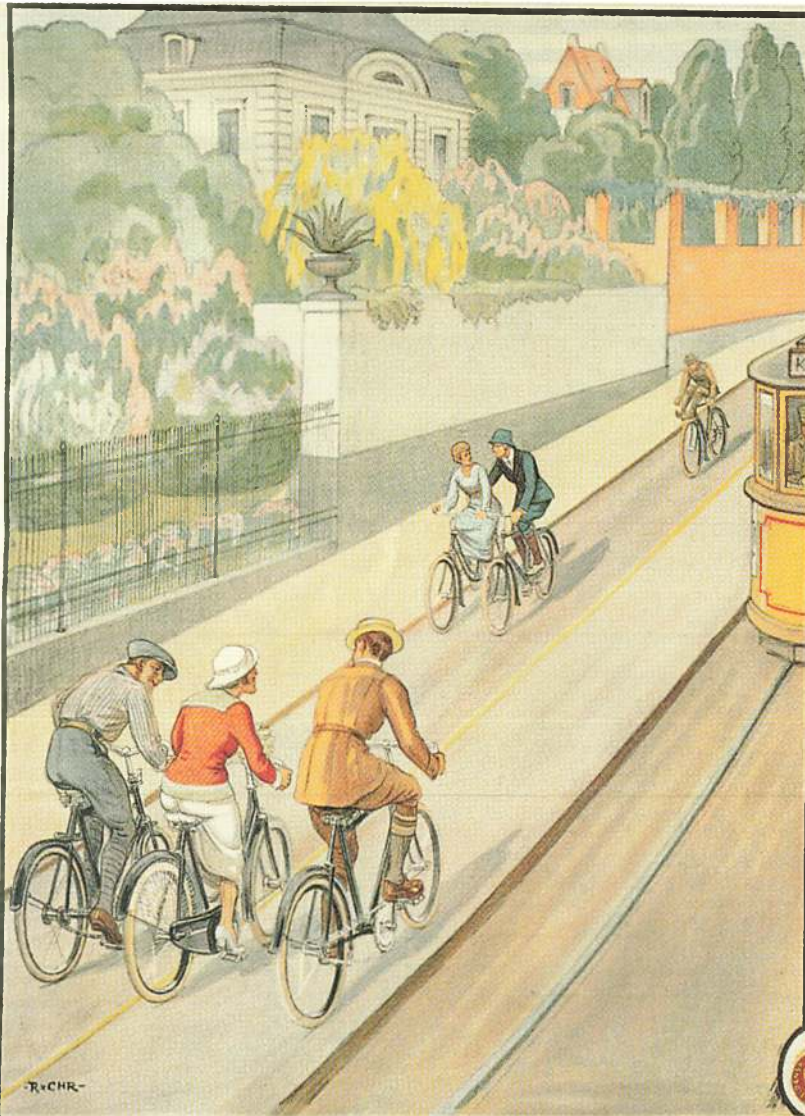
Det holdt dog ikke længe. Nye motorlove fulgte allerede i 1908 og

1913, natlig kørsel blev i en vis udstrækning tolereret, og fartgrænsen blev sat op til tredive – derefter til halvtreds kilometer i timen.

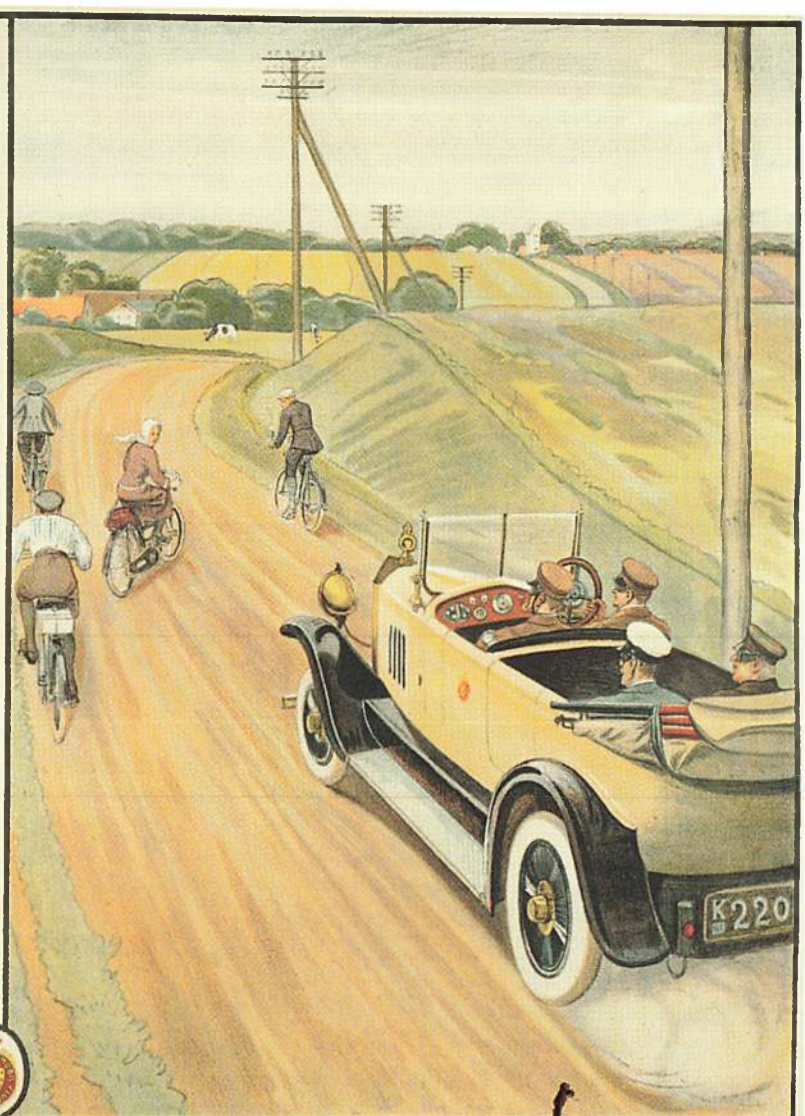
På ti år voksede antallet af biler fra syvhundrede til 18.000; men det skyldtes vistnok ikke mindst, at bilen blev statussymbolet, der udtrykte »gullashbaronernes« nyvundne velstand under den første verdenskrig – besunget af revyskuespilleren Frederik Jensen i visen »Min bil, min villa og min elskerinde« i anførte orden. Og fra 1920 til '30 femdobledes bilparken yderligere, medens holdningen ændrede sig tilsvarende, så selv en ledende venstrepolitiker – Madsen-Mygdal – kunne komme for skade at udtale sin anerkendelse af Ford T.

Problemet var ikke længere at forhindre motorkørsel, men at indskærpe alle – ikke mindst børn – de regler, der måtte respekteres i den unægteligt hurtigere og derfor også farligere trafik. På justitsministeriets foranledning blev »færdselslære« indført som et særligt fag i skolen, og Rasmus Christiansen tegnede en række anskuelsestavler – de sidste i deres art – med elementære situationer og korte tekster.

Otte mand udgjorde det danske færdselspoliti, da denne og tavlerne på de følgende sider blev tegnet af Rasmus Christiansen i 1927. Serien udgør »Roms Færdselstavler« og blev fremstillet på foranledning af Kgl. dansk Automobilklub, hvis fornemme emblem pryder samtlige tavler.

Kør ikke flere ved Siden af hinanden.
Slip ikke Pedalerne.

Kør i rigtig Side.
Kryds aldrig Vejen i sidste Øjeblik.

Først i midten af 1920'erne stod det for alvor klart, at motorkøretøjerne havde revolutioneret trafikken og fortsat ville gøre det. Anlæggelsesarbejder på nye jernbaner blev sat i stå, og i 1926 begyndte man at nedlægge urentable privatbaner – samme år, som man så sig nødsaget til at oprette et færdselspoliti med den særlige opgave at overvåge landevejstrafikken. Men man nøjedes dog indtil videre med en styrke på otte mand.

Man var da heller ikke mere sikker på den fremtidige udvikling, end at man samtidig lagde planer for den kommende Lillebæltsbro – den første – og stædigt holdt fast ved, at der kun var behov for en jernbanebro. Indrømmelserne til bilisterne kom sent og trevent; man fantaserede om en »hængefærge« under broen, og trafikministeren ville strække sig så langt som til et forslag om, at bilerne måske i de korte intervaller, når der ikke kom tog, kunne få lov at smutte over mellem jernbaneskinneerne. Broen fik dog en vejbane – men kun fem og en halv meter bred.

Danmarks landeveje, der var anlagt o. 1800, udgjorde ved 1920 et net på i alt 7.600 kilometer; men heraf var kun en lille brøkdelen – et par hundrede kilometer – forsynet med egentlig brolægning, resten var grusveje med eller uden macadamisering. De var ikke egnede til det hårde slid, bilerne udsatte dem for, og i løbet af det følgende tiår blev vejbelægningen forstærket. Endnu et par hundrede kilometer blev brolagt – dvs. asfalteret. Ellers klarede man sig ved at give de gamle veje en gang tjære, og omkostningerne måtte bilisterne selv betale i skikkelse af øgede motorafgifter. I Danmark talte man endnu ikke om motorveje.

Det første, der slår os ved gensynet med anskuelsestavlerne til færdselsundervisning, er vel det forhold, at trafikbilledet virker langt mere broget, end vi opfatter det. Nok faldt bilerne – ca. 100.000 – i øjnene, og det var så at sige dem, der dikterede betingelserne for de andre trafikanter; men hestevognenes tid var langt fra forbi. Der fandtes mere end en halv million heste i landet – vistnok flere end nogensinde før! – og vel arbejdede de fleste i landbruget, en normal gård havde fire eller fem; men der fandtes stadig i byerne mere end tusinde vognmænd, som udelukkende kørte med heste. En trafiktælling i Ny Toldbodgade afslørede, at når der passerede 1.500 lastbiler og 690 personbiler, var der også 243 hestevogne.

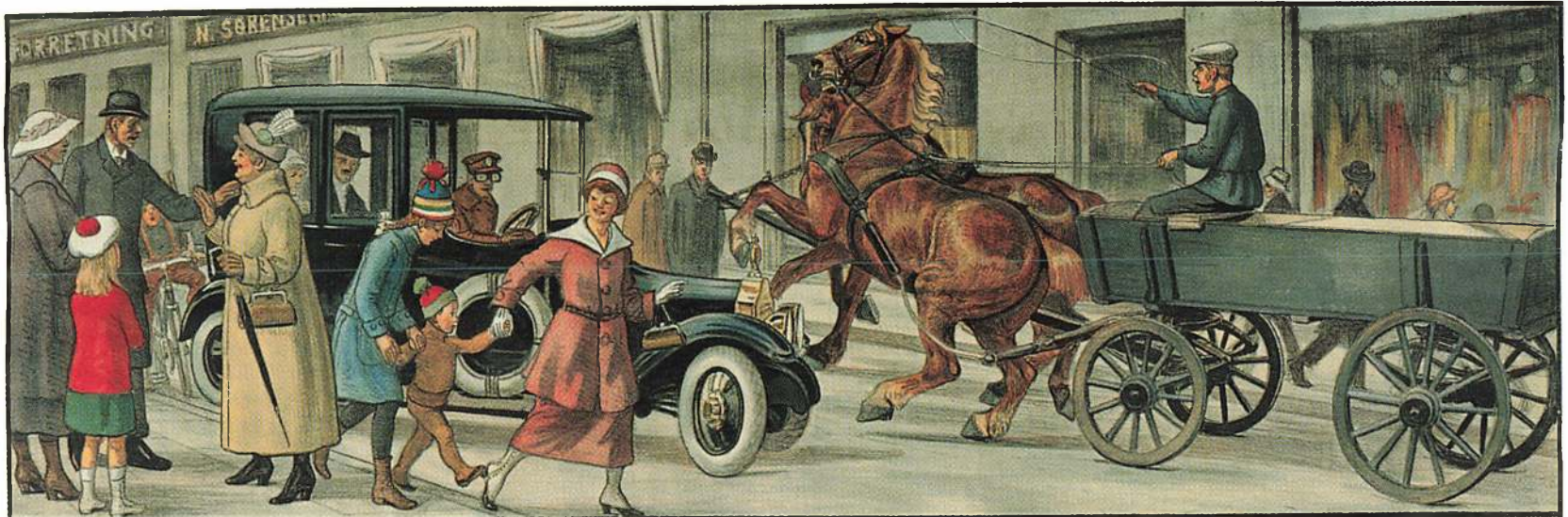
Den stigning i antallet af færdselsulykker, man havde forudset, indtraf også. I 1933 var der knap to hundrede trafikdræbte – året

efter betydeligt flere, og i halvdelen af tilfældene blev ansvaret tilskrevet en bilist; cyklisterne, som man i begyndelsen af århundredet havde anset for de store trafikbøller, tegnede sig for bare en femtedel af ulykkerne.

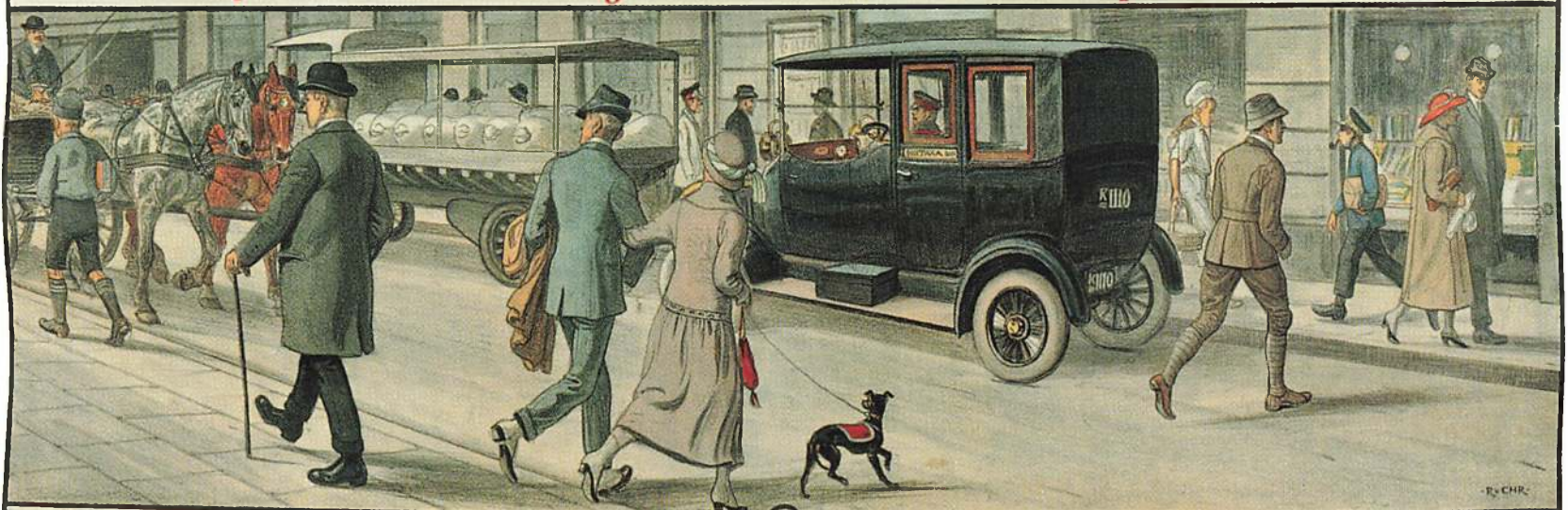
Men – som det blev understreget i instruktionen til ordenspolitiet – var det kun sjældent, at overtrædelser af reglerne skyldtes »Overlæg eller vanemæssig Tilbøjelighed.« Udlændinge var selvfølgelig undskyldt, og det samme var folk fra landet: »Det er ikke saa let for en Provsboer at orientere sig paa rette Maade i alt, hvad han kan komme ud for, under et besøg i en Købstad. Der skal fra Politiets Side altid handles med Smidighed og Forstand.«

Ingen af de viste bilmodeller lader sig identificere. Tegneren har dog utvivlsomt haft Ford T i tankerne i de fleste eksempler.

Spær ikke Fortovet og trød ikke tankeløst ud paa Gaden.

Skal Du over Gaden, gaa tværs over se først til venstre og saa til højre.

FOGTDALS
ILLUSTRERET
TIDENDE